

Vogelbalans

thema biodiversiteit

2010

SOVON Vogelonderzoek Nederland

Vogelbalans 2010: de belangrijkste conclusies

Meer soorten maar minder specialisten

De Nederlandse vogelbevolking wordt steeds eenvormiger. Ofschoon het aantal soorten dat in ons land voorkomt groter is dan ooit, en bij de meerderheid van de soorten toenemende aantallen worden vastgesteld, gaat de vogelstand in willekeurige delen van Nederland steeds meer op elkaar lijken. Dat komt vooral door een toename van bos en struweel in voorheen open polderlandschappen in Midden en West-Nederland. Dit speelt veel algemene broedvogels in de kaart, terwijl kenmerkende en veelal unieke broedvogels van andere landschappen afnemen. Juist vogels in landschappen als heide, extensief boerenland, duin en kust, die er soms ook in Europese context toe doen, staan onder druk. Onder andere blauwe kiekendief, kempshaan, korhoen, velduil, draaihals en grauwe gors balanceren momenteel op de rand van uitsterven. Het proces dat landschappen qua vogelbevolking steeds meer op elkaar gaan lijken, door deskundigen ook wel *homogenisatie* genoemd, is de belangrijkste uiting van de afname van biodiversiteit bij vogels in Nederland.

Herstel Natura 2000-soorten blijft uit

De toestand van habitats en soorten in het Nederlandse Natura 2000-netwerk blijft achter bij de rest van Europa, zo toont een analyse van het Planbureau voor de Leefomgeving aan. Uit de vogeltellingen van SOVON blijkt dat de meerderheid van de soorten die een rol spelen bij Natura 2000 het slecht doen. Waar verbetering van de stand wordt nagestreefd, zijn nog geen tekenen van herstel te zien. Daarentegen laten soorten waar het al goed mee gaat overwegend positieve trends zien. Deze tweedeling - bedreigde soorten die er slecht voor staan blijven kwakkelen, soorten die er goed voor staan zijn stabiel of nemen toe - gaat ook op voor de meeste soorten van de Rode Lijst.

Watervogels profiteren van verbetering kwaliteit Nederlandse wateren

Nederland is één van de belangrijkste landen van Europa als het om doortrekkende en overwinterende watervogels gaat. Dat belang is nog eens toegenomen nu onder invloed van zachtere winters steeds meer soorten in Nederland blijven die eerder verder zuidwaarts trokken. Zij profiteren van een verbeterde waterkwaliteit in een aantal grote Nederlandse wateren en het daaropvolgende herstel van waterplantvegetaties. Een goed voorbeeld vormen de Randmeren tussen Flevoland en Gelderland, waar zich in het najaar enorme aantallen zwanen en eenden concentre-

ren en waar ook de voorheen zeldzame krooneend weer in toenemende aantallen tot broeden komt. Een andere groep van watervogels, de ganzen, doet het vooral goed dankzij het ruime voedselaanbod van het boerenland, dat tot de productiefste van Europa behoort. Keerzijde is dat de toegenomen aantallen door sommige partijen als een probleem worden ervaren.

Biodiversiteit steeds meer beïnvloed door effecten klimaatverandering

Verschillende studies hebben aangetoond dat vogels hun broed- of winterareaal veranderen op grond van het opwarmende klimaat. In Nederland komt dat onder andere tot uiting in overwegend negatieve aantalonwikkelingen bij soorten die voornamelijk ten noorden van ons land broeden. Maar er zijn ook indirecte effecten. Er zijn sterke aanwijzingen dat de buitendijkse broedplaatsen van kustbroedvogels steeds onveilig worden. De kans op hoge vloedgedurende het broedseizoen neemt toe, en wel precies wanneer de legsels uitkomen of er kleine kuikens zijn. Bij grutto's staat de snelle grasgroei en de steeds vroegere eerste snede het herstel van de populatie in de weg, omdat de vogels niet in staat zijn nog eerder te broeden. Dit leidt ertoe dat maatregelen op landschapsschaal, zoals verhoging van het waterpeil opdat de grasgroei wordt geremd, van steeds groter belang worden om weidevogels te behouden. Bij zangvogels in bossen komt de afstemming van het broeden op pieken in het voedselaanbod (rupsen) door warmere voorjaaren in de problemen. De jaren 2009 en 2010 waren hierop positieve uitzonderingen, met plaatselijk goede broedresultaten voor veel soorten. Door de koudere winters kwam het op tal van plaatsen tot rupsenpieken en was het voor de vogels een tafeltje-dekje. Ook de sterk afgenomen fluiters wist hiervan te profiteren.

Inleiding

Hendrik van Kampen / Buiten-Beeld

Inleiding

Het jaar 2010 is wereldwijd uitgeroepen tot het 'jaar van de biodiversiteit'. De ondertekenaars van de *Convention on Biological Diversity* (CBD), waaronder Nederland, hebben zich in 2002 verplicht tot het tot staan brengen van de afname in biodiversiteit in 2010. Biodiversiteit wordt daarbij breder gezien dan enkel de verscheidenheid aan plant- en diersoorten op aarde. Ook ecosystemen als geheel, en hun rol in bijvoorbeeld voedselproductie en waterwinning, worden beschouwd als een onderdeel van de biodiversiteit. Het stopzetten van degeneratie van ecosystemen en het behoud van ecosystemen als natuurlijke hulpbronnen zijn daarom belangrijke doelstellingen van de CBD, naast het voorkomen van het uitsterven van plant- en diersoorten.

In Nederland vormen de afspraken van de CBD een belangrijke peiler onder het nationale natuurbeleid. Het Europese Natura 2000 netwerk en de daarbij horende doelstellingen zijn inmiddels verankerd in nationale wetgeving. Ze vormen belangrijke instrumenten van de Europese Unie om de afname van de biodiversiteit in Europa te stoppen en biodiversiteit waar nodig te herstellen. De schaal waarop maatregelen hebben plaatsgevonden, was tot dusverre onvoldoende om de afname te stoppen. Dat is niet alleen in Nederland en elders in Europa zo, maar geldt voor de hele wereld. Bij de onlangs gehouden biodiversiteits-conferentie in Nagoya (Japan) zijn dan ook vervolgspraken in het kader van de CBD gemaakt. Er is overeenstemming bereikt over een wereldwijde strategie om in de komende 10 jaar tot een betere bescherming van de biodiversiteit te komen. Vogels kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Door hun zichtbaarheid zijn ze in veel gevallen goede indica-

toren voor veranderingen in ecosystemen. Veranderingen in verspreiding en aantallen zijn vaak eerste aanwijzingen voor ecologische omwentelingen.

De Vogelbalans 2010 staat in het teken van vogels en biodiversiteit. Aan de hand van resultaten uit de monitoringprogramma's van SOVON en CBS, onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring, geven we een overzicht van hoe het met de verschillende ecosystemen (landschappen) in Nederland is gesteld. Daarnaast wordt onder andere gebruik gemaakt van algemene informatie zoals die door het Planbureau voor de Leefomgeving wordt verzameld.

Inhoud

Biodiversiteit vroeger en nu	5
Boerenland	7
Moeras en open water	10
Stand van de vogels 2010	12
Bos	18
Heide en duinen	20
Kust en wad	22
Stad	25

Belangrijke links met algemene informatie over biodiversiteit

<http://www.cbd.int/> - site van de Convention on Biological Diversity
http://europa.eu/legislation_summaries/environment/nature_and_biodiversity/index_nl.htm – thema biodiversiteit op de site van de Europese Unie
<http://www.pbl.nl/nl/dossiers/biodiversiteit/index.html> – dossier biodiversiteit van het Planbureau voor de Leefomgeving

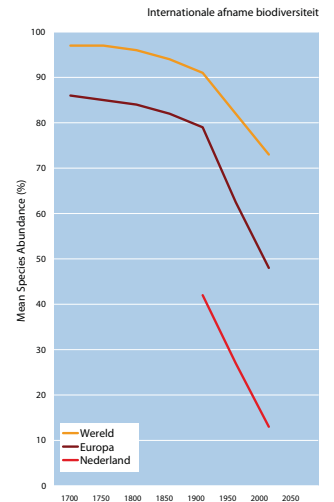
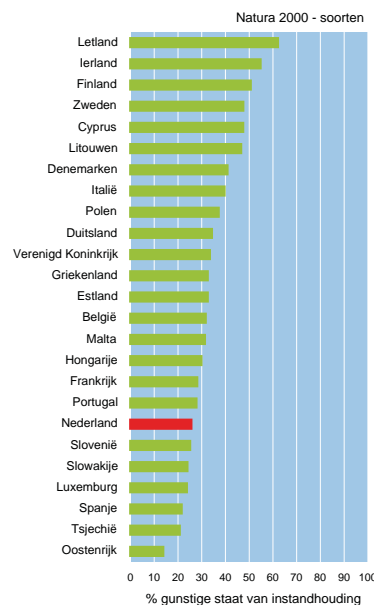
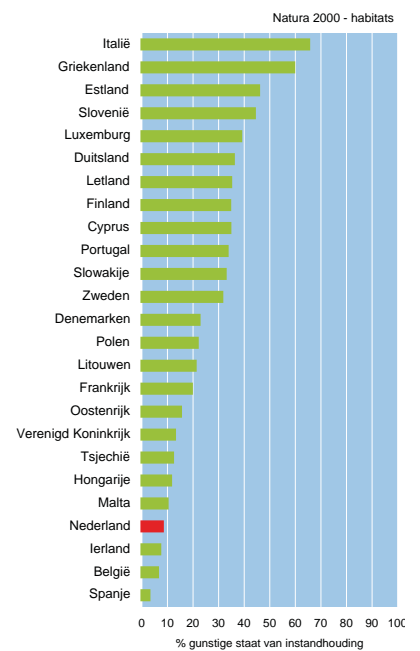
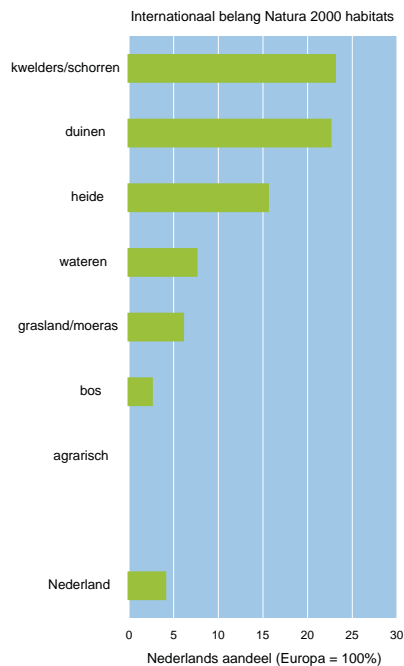
Zie ook J. Noordijk *et al.* 2010. De Nederlandse biodiversiteit (Nederlandse fauna 10). Naturalis, Leiden

Nederlandse biodiversiteit in internationaal perspectief

Wereldwijd gezien is de biodiversiteit vooral na 1900 sterk afgenomen¹. In 2000 was op wereldschaal slechts 70% over van de oorspronkelijke populatie-omvang van inheemse plant- en diersoorten. Voor Europa bedraagt deze *mean species abundance* ongeveer 50%, voor Nederland 15%, gerekend vanaf 1900. Het verlies aan biodiversiteit in Nederland is dus aanzienlijk groter dan elders. Het gaat hierbij niet alleen om vogels, maar om alle plant- en diergroepen samen. Vogels doen het relatief gezien minder slecht dan sterk bedreigde groepen als reptielen, paddenstoelen en dagvlinders. De afname van de biodiversiteit is na 2000 niet gestopt, wel afgeremd. Vooral de biodiversiteit van heide, half-natuurlijke graslanden en agrarisch gebied neemt nog steeds af, terwijl die van bossen en duinen stabiliseert.¹

Op basis van het Natura 2000 netwerk heeft het Planbureau voor de Leefomgeving een vergelijking gemaakt van het belang van Nederland voor 'Europese' natuur². Van de binnen de Natura 2000 beschermde habitattypen komt een kwart in Nederland voor. Gerekend naar oppervlakte zijn vooral onze kusthabitats in Europees perspectief belangrijk, denk aan kwelders, schorren en duinen. Ook heideterreinen en wateren scoren verhoudingsgewijs hoog. Voor de instandhouding van deze habitats, en daarmee de Europese biodiversiteit, heeft Nederland dus een grote internationale verantwoordelijkheid.

In vergelijking met andere landen is de toestand (de zogenaamde staat van instandhouding) van onze Natura 2000 habitats niet gunstig: bij slechts 8% van de habitats is sprake van een gunstige staat van instandhouding. Alleen Ierland, België en Spanje doen het nog slechter dan Nederland. Habitattypen die in ons land de minst gunstige staat van instandhouding hebben, zijn onder andere estuaria, stuifzanden, halfnatuurlijke graslanden en hoogvenen. Bij de staat van instandhouding van Natura 2000 soorten is de situatie duidelijk gunstiger, al bevindt Nederland zich ook daar eerder in de achterhoede dan in het middenveld.

Kwelder. Kees Koffijberg

Heide en ven. Peter Eekelder

Biodiversiteit vroeger en nu

Peter Eekelder

Veranderingen in overeenkomst in de broedvogel-samenstelling van 18 regio's in Nederland tussen 1973-77 en 1998-2000. Elk balkje stelt een paarsgewijze vergelijking voor tussen twee regio's. Paren van regio's waarvan de broedvogel-samenstelling meer op elkaar is gaan lijken hebben een positieve waarde, paren van regio's waarvan de broedvogel-samenstelling minder op elkaar is gaan lijken hebben een negatieve waarde. De regio's worden onderscheiden op basis van bodem en landschap (bijv. Noord-Nederlands laagveen-gebied, of Zuid-Nederlandse zandgronden). Uit de figuur komt de toegenomen uniformiteit duidelijk naar voren.⁵

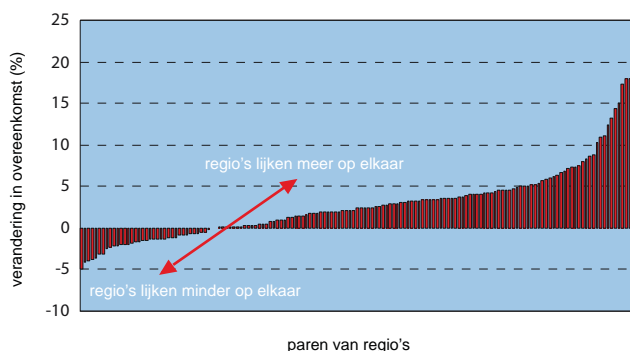
Het lijkt geen twijfel dat wereldwijd het aantal soorten op dit moment sneller afneemt dan op enig ander moment in de menselijke geschiedenis. Ook vogels onttrekken zich niet aan deze mondiale biodiversiteitscrisis: 13% van de vogelsoorten wordt momenteel met uitsterven bedreigd, en dit aantal neemt snel toe³. Op kleinere schaal is de situatie genuanceerder: in sommige regio's neemt het aantal vogelsoorten toe, in andere af. Vaak blijft de diversiteit relatief onveranderd. Vooral in tropische bossen en op eilanden verdwijnen vogelsoorten in rap tempo. Maar hoe is de situatie in Nederland? In ons land beschikken we over een lange traditie van vogeltellingen en kunnen we relatief ver terug in de tijd kijken.

De vogelbevolking is continu in beweging. Van maar een klein deel van de soorten bleven de populaties in de afgelopen decennia stabiel. Het aantal broedvogelsoorten is op landelijke schaal toegenomen, een conclusie die ook overeind blijft als we exoten en zeer zeldzame broedvogels buiten beschouwing laten. Bovendien overheersen zowel bij broedvogels als

bij winter- en trekvogels toenames ten opzichte van afnames. Deze tendens geldt voor verschillende tijdsperiodes: 1900-2000⁴, 1975-2000⁵ en 1990-2005⁶. (zie ook pagina 16).

Vogelbevolking wordt eenvormiger

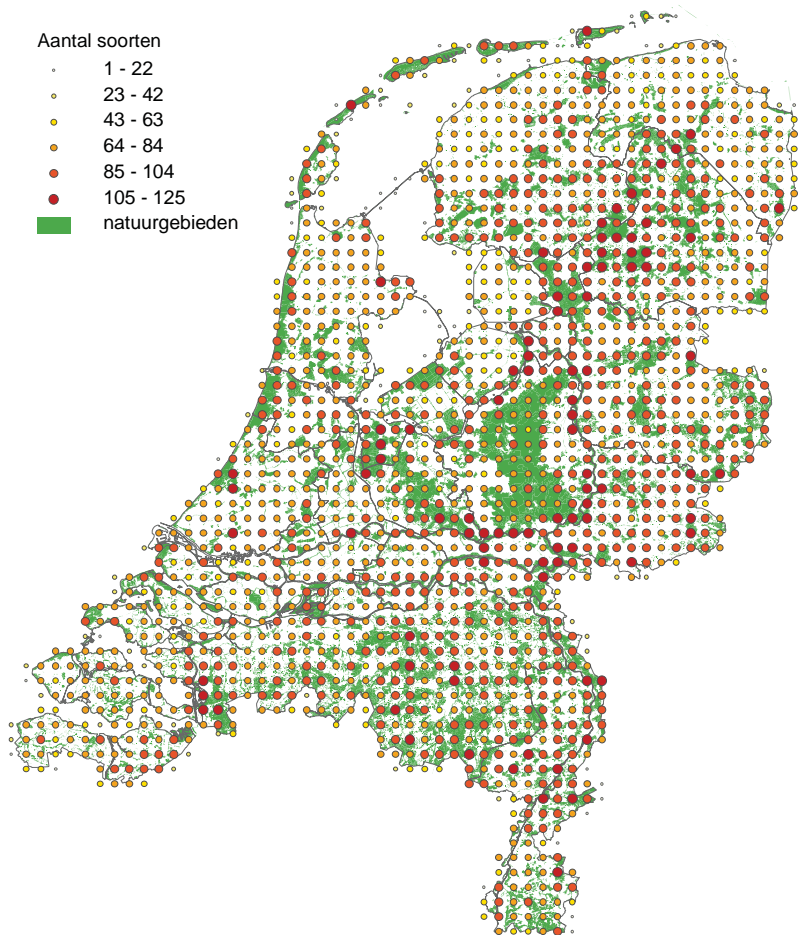
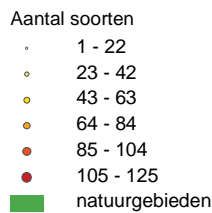
Is er in Nederland dus niets aan de hand? Nee, want puur kijken naar de aantallen soorten op landelijke schaal geeft een te simpele voorstelling van zaken, en maskeert andere veranderingen in biodiversiteit. Er bestaan namelijk grote verschillen tussen regio's en biotopen. Het zijn vooral de voorheen soortenarme regio's in de lage delen van West-Nederland die een toename in het aantal broedvogelsoorten laten zien. Omgekeerd treedt afname vooral op in voorheen soortenrijke regio's op de hoge zandgronden van Oost- en Zuid-Nederland. Bosaanplant in het voorheen open oerhollandse polderlandschap heeft, net als opslag van struweel in onder andere moerassen, duinen en rivieruiterwaarden, ertoe geleid dat het een grote groep van struweel- en bosvogels voor de wind gaat. Broedvogelgemeenschappen van rietmoeras, structureel heide en kruidenrijke natte graslanden staan echter sterk onder druk. Deze gemeenschappen herbergen relatief weinig, maar juist wel unieke soorten, die bovendien ook internationaal van betekenis zijn. Door de afname van deze soorten en de parallele toename van bos- en struweelvogels lijkt de broedvogelbevolking in willekeurige delen van Nederland tegenwoordig steeds meer op elkaar. Dit verlies van regionale identiteit, ook wel *homogenisatie* genoemd, is de belangrijkste uiting van een afname van biodiversiteit bij vogels in Nederland.

Soortenrijkdom

De soortenrijkdom binnen Nederland vertoont grote regionale verschillen. Hoewel laag-Nederland met een inhaalslag bezig is, is het aantal broedvogels ten oosten van de denkbeeldige lijn Breda-Groningen over het algemeen hoger dan verder westelijk. Uitzonderingen zijn de duinstreek, delen van Friesland, het Gooi en de Vechtplassen. De soortenrijkste atlasblokken bestaan in de regel uit een combinatie van biotopen, met overgangen van nat naar droog en van open naar gesloten, zoals in het rivierengebied vaak het geval is.

Natuurgebieden zijn belangrijk voor het behoud van de biodiversiteit. Onderzoekers lieten onlangs zien dat het wereldwijde verlies aan soorten 16 tot 20% hoger zou zijn geweest zonder natuurbescherming. Vooral het instellen van reservaten bleek belangrijk³. In Nederland zijn veel van deze terreinen onderdeel van de Ecologische Hoofd Structuur (EHS). Dit is een nationaal netwerk van onderling verbonden grote en kleine natuurgebieden, dat het behoud van kwetsbare populaties moet garanderen en versnippering van leefgebied moet tegengaan. Verdere realisatie van de EHS staat momenteel onder druk als gevolg van de plannen van het nieuwe kabinet.

De kaart toont alle natuurgebieden in Nederland (incl. Natura 2000-gebieden en gebieden die nu tot de Ecologische Hoofd Structuur behoren) en het aantal broedvogelsoorten per atlasblok van 5x5 km². In blokken met min. 50 hectare natuurgebied is het gemiddeld aantal soorten (84) groter dan in blokken met minder natuur (67 soorten). Voor Rode Lijst soorten zijn natuurgebieden nog belangrijker: bij 60% van de 78 soorten van de Rode Lijst hangt het voortbestaan zelfs af van natuurgebieden.

Succesvolle eigenschappen

Biodiversiteit heeft niet alleen een taxonomische component, maar ook een functionele; je kijkt dan naar de eigenschappen van soorten. Eigenschappen bepalen namelijk de mogelijkheid van soorten om het hoofd te bieden aan bedreigingen, of juist in te spelen op kansen die een veranderende leefomgeving biedt. Eigenschappen zijn daarom heel geschikt om te evalueren welke factoren verantwoordelijk zijn voor de waargenomen populatieveranderingen, en welke soorten in de toekomst het meest bedreigd zullen worden. Toenames van broedvogelsoorten sinds 1990 blijken oververtegenwoordigd bij standvo-

gels, korte-afstandtrekkers, grote planteneters (zoals de grauwe gans) en soorten die nestelen in struikgewas. Populatieafnames vinden we juist vooral bij grondbroeders en Afrika-trekkers (zoals de duinpieper), en dan vooral bij soorten die laat in het voorjaar in Nederland arriveren en overwinteren in de tropische en droge bossen ten zuiden van de Sahel.

Winnaar: grauwe gans

Verliezer: duinpieper

Boerenland

Nico van Kappel / Buiten-Beeld

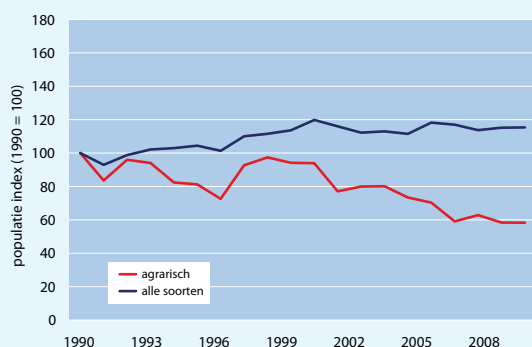
Wat kenmerkt goede weidevogelgebieden?

Landelijk gaat het slecht met de weidevogels. Toch zijn er gebieden waar de stand op z'n minst stabiel blijft, terwijl andere gebieden eerder de landelijke trend volgen. Kennis van de eigenschappen van goede weidevogelgebieden is natuurlijk belangrijk om maatregelen tegen de afname gericht in te zetten. Door de aantalontwikkeling te koppelen met landschappelijke kenmerken van weidevogelgebieden ontstaat een beeld wat goede weidevogelgebieden bijzonder maakt. Dan blijkt dat vooral een hogere waterstand, meer kruidenrijkdom en meer openheid bepalend zijn. Een hoge grondwaterstand (op veen), of alternatief een bodem die veel vocht vasthoudt (klei), werkt tweeledig: niet alleen is het voedsel (bijv. regenwormen) hoger in het bodemprofiel makkelijker voor vogels bereikbaar, ook zijn hele intensieve vormen van landgebruik er minder makkelijk door te voeren. Openheid uit zich in een geringe dichtheid aan wegen, bomen en gebouwen. Ook de schaal van een gebied is daarbij belangrijk. Goede weidevogelgebieden blijken altijd gemiddeld zo'n 50 ha groot,

Arkemheenpolder. Astrid Kant / Buiten-Beeld

➤ *Weidevogelgebieden met op z'n minst stabiele populaties en dichtheden van > 75 weidevogels per 100 ha in Noord-Holland kenmerken zich door een hoog grondwaterpeil (gemeten in de winter). Dit varieert maar heel weinig tussen goede gebieden onderling. Gebieden met afnemende aantallen daarentegen kennen niet alleen gemiddeld een significant lager peil, ze bestaan ook voor een veel groter deel uit erg droge gebieden. Goede weidevogelgebieden vinden we voorts vooral in open landschappen, weinig doorsneden door wegen en bosjes of bomenrijen, en met een lage dichtheid aan gebouwen⁸.*

➤ *Broedvogels die afhankelijk zijn van boerenland staan nog steeds erg onder druk en doen het aanmerkelijk slechter dan de Nederlandse broedvogelbevolking als geheel. Alle bekende weidevogels geven tegenwoordig steeds opnieuw slechtere cijfers te zien in vergelijking met voorgaande jaren. Positieve uitzonderingen zijn onder andere ooievaar en grauwe kiekendief, twee soorten die dankzij gerichte maatregelen in de lift zitten. Drie soorten staan op het punt van uitsterven, of zijn reeds uitgestorven als Nederlandse broedvogel: kemp-haan, ortolaan en grauwe gors*

en liggen bij voorkeur in een grotere eenheid van gebieden die voor weidevogels de juiste combinatie van landschappelijke kenmerken heeft. Zowel openheid als schaal werken bovendien minder predatie in de hand, omdat de meeste predatoren nu eenmaal minder goed uit de voeten kunnen in natte gebieden met weinig opgaande structuren om zich schuil te houden, of bij gebrek aan bomen minder gelegenheid hebben om te nestelen. Hoewel deze studie naar weidevogel-dichtheden en landschapskenmerken voornamelijk in Noord-Holland werd uitgevoerd, is het aannemelijk dat de conclusies ook opgaan voor weidevogelgebieden in andere provincies. Vooral het belang van een hoog grondwaterpeil in laagveengebieden is reeds bij tal van studies naar voren gekomen.

Grutto's knel tussen landbouw en klimaat

Al decennialang ondervinden weidevogels problemen door de voortschrijdende intensivering van de landbouw. Nu blijkt dat klimaatverandering die problemen nog eens uitvergroot, via een indirect effect op het boerenbedrijf. Dat heeft consequenties voor de effectiviteit van beheermaatregelen.

Sinds de populatie een hoogtepunt omstreeks 1960 bereikte, is het aantal gruttoparen in Nederland met

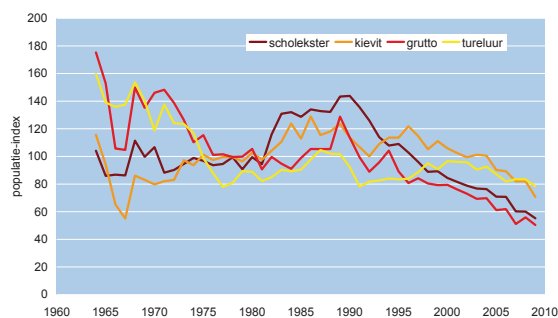
Gruttojong. Ton Nagtegaal/Buiten-Beeld

ca. 75% gedaald. Andere weidevogels verging het niet beter. Een van de belangrijkste veranderingen in het agrarische graslandgebruik in die periode is de systematische vervroeging van de eerste maaisnede. Maaien leidt tot grote sterfte onder gruttolegsels en -jongen, terwijl de kuikens op pas gemaaide percelen slechte overlevingskansen hebben door gebrek aan voedsel en dekking. Vroeg broedende gruttoparen brengen dan ook meer jongen groot dan later beginnende⁹. Door eerder te broeden zouden grutto's dus de maaimachines voor kunnen blijven, maar zijn ze daartoe in staat?

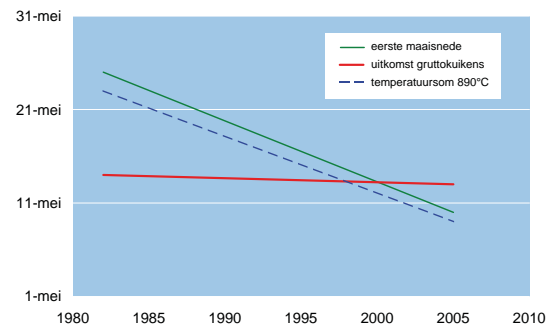
De gemiddelde eilegdatum van grutto's is tussen 1945 en 1975, een periode met een stabiel klimaat, inderdaad met ongeveer twee weken vervroegd. Dit is vermoedelijk gestimuleerd door verbeterd voedselaanbod (meer regenwormen door hogere mestgift) en vervroegde grasgroei (dekking voor nesten). Zachtere winters en warmere voorjaren sindsdien hebben echter niet geleid tot nog vroegere legdatums, in tegenstelling tot veel andere vogelsoorten. De Nederlandse boeren hebben de klimaatverandering wel degelijk gevolgd. De eerste maaisnede is sinds 1980 met ruim twee weken vervroegd, precies in de pas met de temperatuurontwikkeling in het

Mestinjectie. Niko van Kappel/Buiten-Beeld

➤ Aantalontwikkeling van vier soorten weidevogels in Nederland sinds 1960. De afname van de klassieke weidevogels zet zich onverminderd voort.

➤ Veranderingen (lineaire trend) tussen 1980 en 2005 in de datums waarop 50% van de gruttolegsels uitgekomen is (rode lijn), 50% van het grasland op boerenland gemaaid is (groene lijn), en een temperatuursom van 890°C (een maat voor de temperatuur-gebonden grasgroei) is bereikt (blauwe stippellijn)¹⁰.

voorjaar¹⁰. Dit indirecte klimaateffect brengt de niet reagerende grutto's verder in het nauw. Tegenwoordig wordt meer dan de helft van het grasland al gemaaid voordat de kuikens uit het ei kruipen. Op de nog niet gemaaide percelen (in zowel boerenland als reservaten) is het gras bovendien ruim twee weken verder gevorderd in de groei en daardoor hoger en dichter dan vroeger. Dat maakt het voor kuikens lastiger er voedsel te zoeken.

Wat de grutto's ervan weerhoudt om eerder te leggen, is onbekend. Zijn er factoren die een vroegere terugkeer uit de overwinteringsgebieden blokkeren, of is het voedselaanbod na aankomst beperkend? Dat te weten is van belang voor het treffen van gerichte maatregelen. Ondertussen zal het (verder) uitstellen van maaidata pas optimaal werken wanneer ook de vegetatieontwikkeling op de betreffende percelen wordt vertraagd, bijvoorbeeld door een hoger grondwaterpeil of lagere mestgift.

Verspreiding ganzen en smient in kaart gebracht voor evaluatie opvangbeleid

Zwanen, ganzen en eenden die hun voedsel zoeken in graslanden en akkers hebben – in tegenstelling tot broedende weidevogels - geprofiteerd van de intensivering van het Nederlandse boerenbedrijf, dat tot de productiefste in Europa behoort. Vrijwel nergens anders concentreren zich in de winter zulke grote aantallen als in ons land. Dat brengt internationale verplichtingen met zich mee voor de bescherming van deze soorten. Keerzijde is echter dat de vogels ook schade aan percelen kunnen veroorzaken. Om deze schade meer beheersbaar te maken is in de afgelopen jaren geëxperimenteerd met een nieuwe beleidsvorm. Die gaat uit van tenminste 80.000 ha foerageergebied waar ganzen en smienten de hele winter lang ongestoord kunnen foerageren en waar boeren een speciale vergoeding ontvangen. Buiten de foerageergebieden mogen de vogels worden verjaagd, eventueel met behulp van afschot. Op die wijze leren de vogels dat ze in de foerageergebieden veilig zijn, zo is de gedachte.

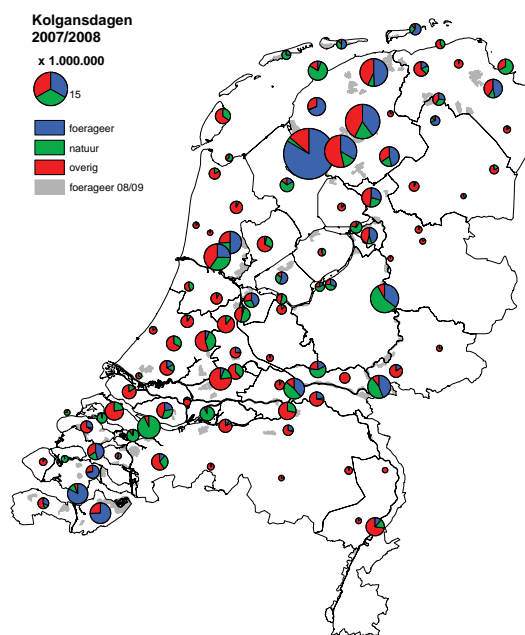
Door tijdens de maandelijkse watervogeltellingen de verspreiding nauwkeurig in kaart te brengen, is onderzocht of deze maatregelen ook daadwerkelijk leiden tot een grotere concentratie in foerageergebieden¹¹. Dat bleek niet overal het geval. Met name in het zuidwesten van Friesland en in delen van Zeeland concentreerden zich inderdaad grote aantallen in de foerageergebieden, maar in Utrecht, Zuid-Holland en delen van Noord-Holland gebeurde dit in veel mindere mate. Vooral in de Waddenzee en langs de grote rivieren bleken ganzen en smienten veelal in natuurgebieden te verblijven, waar ze eveneens ongestoord kunnen foerageren. Landelijk bezocht 57-60% van de vogels de aangewezen foerageergebieden of natuurgebieden. Sinds de invoering van het nieuwe beleid in 2005 lijkt sprake van enige toename in de foerageergebieden, maar deze was niet significant en zo klein (hooguit ca. 7%) dat nog steeds een belangrijk deel van de vogels zich

Smienten. Luc Hoogenstein/Buiten-Beeld

Boerenland

buiten de foerageergebieden en natuurgebieden ophoudt. De verspreiding van geringde vogels laat zelfs geen enkel verschil zien in de periode voor en na de invoering van het nieuwe beleid¹². In de winter van 2010/11 zal tijdens de watervogeltellingen opnieuw worden gekeken of de verspreiding zich ten voordele van de foerageergebieden heeft gewijzigd.

Voorbeeld van de verspreiding van ganzen en smienten in Nederland in foerageergebied, natuurgebied en overige gebieden, de indeling zoals die wordt gebruikt bij het huidige beleidskader faunabeheer. Weergegeven is de situatie in de winter van 2007/08. De grootte van de bollen is proportioneel aan het ganzen- en smientenbezoek (uitgedrukt in 'kolganzendagen'), de verdeling binnen de bollen geeft het procentuele bezoek over de drie typen gebied aan¹¹.

Kolganzen. Peter Eekelder

Gezen verjagen. Michel Geven/Buiten-Beeld

Moeras en open water

Robert Kastelijn

Beheer op maat voor moerasvogels

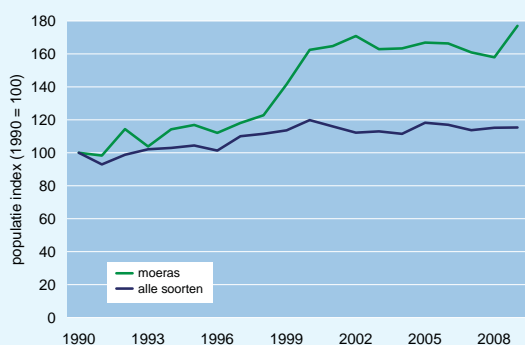
De snor is een zeldzame moerasvogel waarvan de aantallen al decennia onder druk staan. Net als roerdomp, grote karekiet en baardman hoort hij bij nat en overjarig rietland. Een analyse van het voorkomen in de noordelijke Randmeren laat zien in welk type vegetatie de snor een optimaal leefgebied aantreft¹³. De soort broedt langs de Randmeren vooral in oevertrajecten met overjarig riet dat periodiek in het water staat. De rietstroken moeten minimaal 25 meter breed zijn. Bovendien bestaat er een positief verband tussen de aantallen snorren en de oppervlakte ongemaaid riet. Een beheerder ziet zich daarmee voor een dilemma geplaatst: enerzijds is een grote oppervlakte ongemaaid riet nodig, anderzijds is een optimale kwaliteit van riet alleen te behouden door tijdig maaien. Door een slimme combinatie van rietmaai-beheer en het vernatten van rietvelden kunnen de aantallen van de snor langs de noordelijke Randmeren snel toenemen. Rietmaaien dient cyclisch te gebeuren, met een frequentie van bijvoorbeeld eens in de zes jaar. Periodiek water op het maaiveld kan worden gerealiseerd

door vergraven (herstel van slotennetwerk) of door het waterpeil (tijdelijk) op te zetten.

Contrasterende trends watervogels in zoete rijkswateren

In veel grote Nederlandse binnenwateren deden zich de afgelopen twee decennia positieve ontwikkelingen voor. Een voorbeeld is de verbetering van de waterkwaliteit en het herstel van de waterplantvegetaties in de Randmeren, wat gevolgd werd door spectaculaire concentraties watervogels. Dit laat zien hoe een pakket aan gerichte maatregelen een heel watersysteem een duw in de goede richting kan geven. Het toont ook aan op welke manier watervogeltellingen inzicht kunnen geven in de ecologische toestand van wateren. Vanuit de Europese Kaderrichtlijn Water is een goede ecologische toestand van watersystemen inmiddels beleidsdoel geworden. Een vergelijking van toe- en afnemende soorten in de verschillende zoete rijkswateren laat grote verschillen zien tussen de watersystemen onderling. De bovengenoemde positieve trends in de Randmeren vallen meteen op, vooral

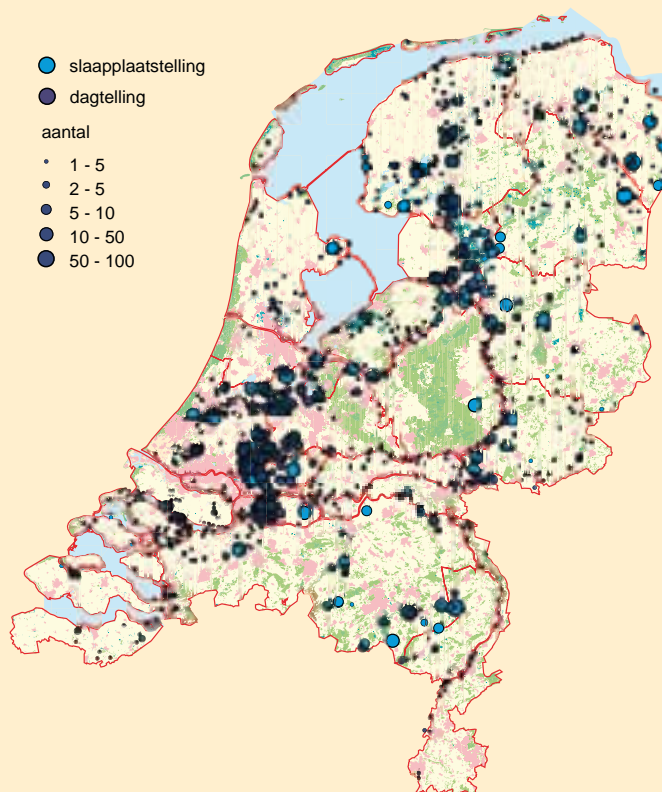
Snor. Ran Schols

Onder de broedvogels laten moerasvogels gemiddeld genomen de meest positieve ontwikkelingen zien. De meest succesvolle soorten in deze groep zijn momenteel grote zilverreiger, grauwe gans en krooneend. Daarnaast doen ook lange afstandstrekkers als sprinkhaanzanger en rietzanger het op dit moment goed. Vooral fuut, grote karekiet en buidelmees zijn duidelijk op hun retour. De grote karekiet nam in moerasgebieden sinds 1990 met bijna 70% af, de fuut met bijna 60%. Buidelmees leken Nederland aan hun broedareaal te hebben toegevoegd, maar zijn nu weer aan het verdwijnen.

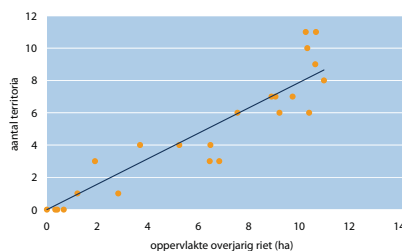
Spectaculaire toename grote zilverreiger

Tegenwoordig worden bij de Nederlandse watervogeltellingen geregeld meer dan 1000 grote zilverreigers opgemerkt. Nog grotere aantallen komen aan het licht op gemeenschappelijke slaappleatsen, waarvan er inmiddels meer dan 180 bekend zijn, verspreid over het hele land. Tellingen op zulke plekken, jaarlijks uitgevoerd binnen het Meetnet Slaappleatsen, geven de beste indruk van de werkelijke aantallen. Het gaat inmiddels om maxima van ruim 1600 vogels. Ter vergelijking: in 2005 waren dat er nog maar 445. Waar komen ze vandaan? Uit onlangs in Duitsland gepubliceerde gegevens blijkt dat vogels die in het najaar verschijnen deels uit landen als de Oekraïne komen¹⁴. Daarnaast worden in Duitsland grote zilverreigers van Poolse en Franse origine gezien, in Beieren ook vogels uit Hongarije. Ook voor ons land gelden Oost-Europa (Wit-Rusland) en Frankrijk als belangrijke herkomstgebieden, zo blijkt uit in ons land afgelezen kleurringen. De eigen broedpopulatie is ook te klein om de grote aantallen buiten het broedseizoen te verklaren. Dat ook de eigen broedvogels het goed doen laten de 154 paar van de Oostvaardersplassen zien (gegevens Waterdienst).

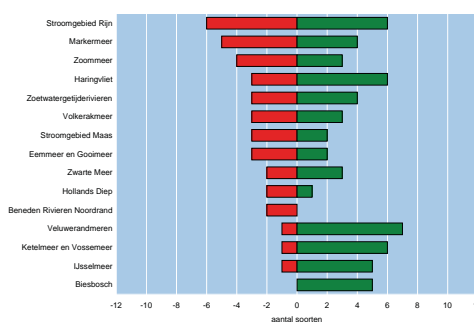

Moeras en open water

bij de Veluwerandmeren en het Ketelmeer en Vossemeer. Het bezoek van soorten als knobbelzwaan en kuifeend is hier sterk toegenomen, terwijl een viseter als de fuut eveneens een bescheiden groei laat zien. Ook IJsselmeer en Biesbosch kennen meer toedane afnemende soorten. Aan de andere kant van het spectrum zien we watersystemen als het Markermeer en Zoommeer. Eutrofiëring vormt hier momenteel een probleem voor de waterkwaliteit en zorgt voor dalende watervogelaantallen. In het rivierengebied, zowel langs de Rijntakken als langs de Maas, is een opvallende tweedeling zichtbaar. Vooral langs de Rijntakken zijn in de afgelopen jaren op grote schaal voorheen agrarisch benutte uiterwaarden omgevormd tot natuurgebieden. Veel soorten, zowel broedvogels als overwinterende en doortrekkende watervogels, reagerden uitgesproken positief. Voor graseters zoals zwanen, ganzen en meerkoeten betekende het echter een vermindering van hun voedselaanbod. Deze soorten namen af.

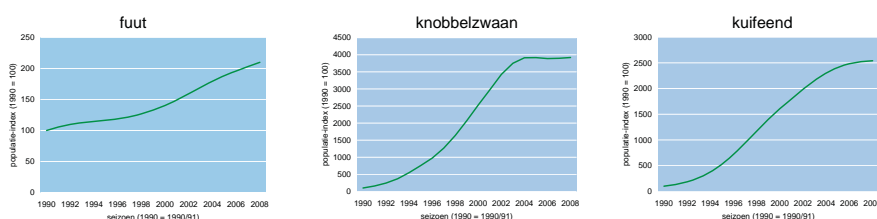
De dichtheid van de snor neemt toe naarmate de oppervlakte overjarig rietland groter is. Gegevens R. van der Hut¹³.

Aantalontwikkeling van een selectie van watervogels (schelpdiereters, waterplanteters, viseters) in de zoete rijkswateren vanaf 1999. Per watersysteem is het aantal toenemende (groen) dan wel afnemende (rood) soorten weergegeven.

Knobbelzwanen. Hans Gebuis

Aantalontwikkeling van fuut, knobbelzwaan en kuifeend op de Veluwerandmeren. Ze profiteerden van verbeterde waterkwaliteit en toegenomen voedselaanbod. Bij knobbelzwaan, en in mindere mate ook kuifeend, is de groei recent gestabiliseerd.

De stand van de vogels in 2010

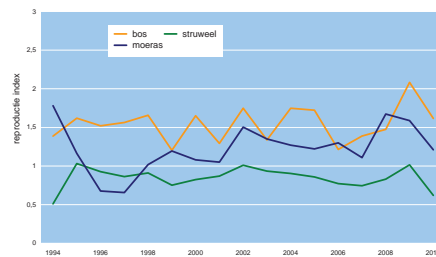
De resultaten van de broedvogeltellingen van het afgelopen broedseizoen zijn door een deel van de tellers al online doorgegeven. Gecombineerd met veldindrukken is het mogelijk om voor de meest algemene soorten die met het Broedvogel Monitoring Project (BMP) worden gevolgd, al een voorlopige indruk te geven van de stand van zaken in broedseizoen 2010.

Het broedseizoen van 2010 volgde op de eerste koude winter in dertien jaar, al was het vooral de sneeuw en niet de vorst die ons zal bijblijven. Dat zien we terug bij een aantal standvogels. Vooral klassieke kookleumen als waterhoen, winterkoning en roodborst moesten een veer laten. Ook is duidelijk dat blauwe reiger, ijsvogel en grote gele kwikstaart een flinke duikeling maakten. In vergelijking met de winters van 1995/96 en 1996/97, die langduriger vorst kenden, zijn het grotendeels dezelfde soorten die afname kenden, al was die nu kleiner. Of ook roerdomp, houtsnip en baardman sterk zijn afgenomen, net als destijds, moeten we nog even afwachten! Niet alle in Nederland overwinterende soorten blijken deze winter overigens als streng te hebben ervaren. Verschillende zeer algemene soorten zijn zelfs in aantal toegenomen, waaronder merel en koolmees. Korte afstandstrekkingen zijn de dans ontsprongen en soorten als boomleeuwerik en roodborsttapuit namen zelfs toe. Het winterweer drong dan ook niet tot in Zuidwest-Europa door.

Positief nieuws is er over de 'echte' trekvogels, de Afrika-gangers. De meeste soorten laten een duidelijke toename zien en dat is na jaren van kommer en kwel een verheugend geluid. Helemaal onverwacht is dit niet, want voor het tweede achtereenvolgende jaar viel er een 'normale' hoeveelheid neerslag in de West-Afrikaanse overwinteringsgebieden, en dat pakt gunstig uit voor de overleving van verschillende soorten. Duidelijke voorbeelden zijn gele kwikstaart, rietzanger, gekraagde roodstaart, grasmus en tuinfluiter, allemaal soorten die in de laatste twee jaar talrijker waren.

Met name insectenetters in bossen lijken het in 2010 goed te hebben gedaan. Dit hangt vermoedelijk samen met het optreden van rupsenplagen in een deel van onze bossen, vooral de eikenbossen op armere zandgronden. Daar waren grote hoeveelheden rupsen aanwezig gedurende de broedperiode, net als overigens een jaar eerder, en wellicht gestimuleerd door de koude winter en het late voorjaar (zie pagina 18). Dat leverde voor veel soorten in deze gebieden een tafeltje-dekje op. Opvallend is dat dit slechts deels terug te zien is in de gegevens over bosvogels van het ringproject CES. In 2009, ook een goed rupsenjaar, was de reproductie van bosvogels zeer goed, maar in 2010 was dit ondanks het plaatselijk voorkomen van rupsenplagen, minder het geval. Bedacht moet worden dat de CES-locaties vooral in moerasgebieden zijn gelegen, en in mindere mate in de wat rijkere loofbossen. In beide habitats was in 2010 geen sprake van een rupsenplaag.

De tabel op pagina's 16 en 17 geeft een samenvatting van alle vogelontwikkelingen in de afgelopen decennia. De gegevens laten zowel de ontwikkelingen op langere termijn zien, als in de laatste tien jaar. Zo kunnen recente ontwikkelingen worden afgezet tegen trends op lange termijn. Bij winter- en trekvogels worden 'watervogels' en 'wintervogels' onderscheiden. Watervogels zijn onder andere reigers, zwanen, ganzen, eenden en steltlopers; soorten die voornamelijk aan natte gebieden zijn gebonden (deels ook agrarisch gebied). Tot de wintervogels rekenen we de soorten die vooral in het binnenland voorkomen, bijvoorbeeld houtduif, roek, spreeuw en geelgors.

Broedsucces van bosvogels, moerasvogels en struweelvogels, afgeleid uit de verhouding volwassen en jonge vogels ('reproductie index') bij ringvangsten voor het project Constant Effort Sites (CES) van het Vogeltrekstation en SOVON.

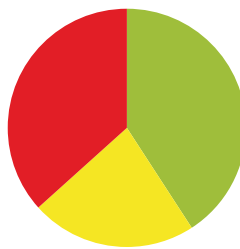
Samenvatting
aantalsveranderingen tussen broedseizoen 2009 en 2010 (gebaseerd op voorlopige analyse).

Groep	Positieve ontwikkeling	Negatieve ontwikkeling
lange afstandstrekkingen	rietzanger blauwborst boompieper tuinfluiter grasmus zwartkop gele kwikstaart gekraagde roodstaart bonte vliegenvanger sprinkhaanzanger	
korte afstandstrekkingen	vink boomleeuwerik roodborsttapuit	
standvogels	koolmees grote bonte specht merel	winterkoning roodborst fazant glanskop boomkruiper waterhoen ijsvogel blauwe reiger

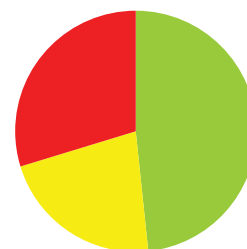
Ontwikkelingen op lange termijn

Winter- en watervogels verging het de afgelopen decennia duidelijk beter dan broedvogels. Watervogels, en dan vooral ganzen en zwanen, waren in de afgelopen decennia zelfs de meest succesvolle soortgroep. Zij profiteerden onder andere van de intensivering van het boerenbedrijf en de daardoor veroorzaakte verruiming van het voedselaanbod. Echter, vanaf 2005/06 lijkt deze toename op zijn retour. De belangrijkste oorzaak hiervoor is de afgenomen benutting van Nederlandse pleisterplaatsen door onder andere kleine zwaan en kleine rietgans. Het gaat zowel om kleinere aantallen als een kortere verblijfsduur. Bij wintervogels is de kentering in trends nog groter. Was de trend over de periode 1980-2008 nog bij 31 van de 64 soorten positief, gerekend vanaf 2000 domineren afnames het beeld (28 van de 64 soorten). Opvallend daarbij is dat het veelal alledaagse soorten zijn die vanaf 2000 afnemen, waaronder veldleeuwierik, merel, zanglijster, roodborst, kuifmees, staartmees, spreeuw en vink. De vogelstand in Nederland in de winter krijgt, afgezien van de watervogels, doorgaans weinig aandacht. De recente afname bij veel soorten laat echter zien dat er belangrijke veranderingen plaatsvinden, waarvan de oorzaken nog onbekend zijn.

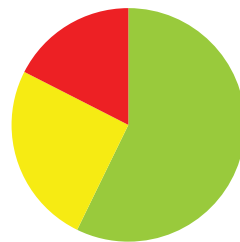
Broedvogels na 1990 (174 soorten)

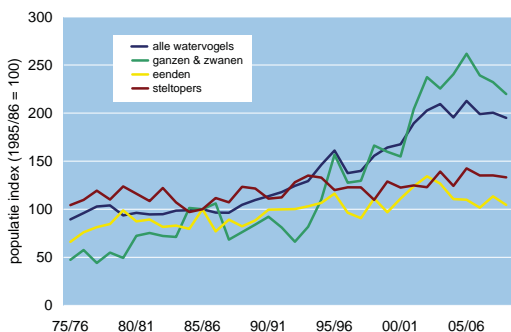
Wintervogels na 1980 (64 soorten)

Watervogels na 1975/76 (63 soorten)

➤ *Samenvatting Nederlandse vogeltrends, onderscheiden naar toename (groen), afname (rood) en stabiele of onzekere trend (geel).*

➤ *Van de overwinterende watervogels zijn ganzen en zwanen het sterkst toegenomen. Echter, de jarenlange toename lijkt na 2005/06 tot staan te komen. Hierdoor wordt ook de positieve trend van alle watervogels samen afgeremd.*

Foto: Harvey van Diek

➤ *Kleine rietganzen arriveren tegenwoordig later in het najaar in ons land en zijn maar kort in maximale aantallen aanwezig. Vanaf begin januari bevindt het grootste deel zich doorgaans alweer in Denemarken, om van daaruit in het voorjaar via een aantal tussenstops naar de broedplaatsen op Spitsbergen te vliegen.*

➤ *Bij de wintervogels zijn er na 2000 opvallend veel negatieve aantalontwikkelingen, onder andere bij lijsterachtigen als merel, koperwiek, zanglijster en kramsvogel. Hans Gebuis.*

Overzicht van de populatie-ontwikkelingen per soort zoals vastgesteld met de vogelmeetnetten van SOVON en CBS. Trends van wintervogels komen uit het Punt Transect Tellingen project (PTT), van watervogels uit het Watervogelproject, van algemene broedvogels uit het Broedvogel Monitoring Project (BMP) en van zeldzame broedvogels en kolonievogels uit het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB). Behalve het PTT, maken al deze meetnetten deel uit van het Netwerk Ecologische Monitoring van de Rijksoverheid. De trends zijn uitgesplitst naar twee tijdsperiodes: de eerste vanaf het begin van de tellingen, de tweede betreft de laatste 10 jaar. Voor meer informatie, zie www.sovon.nl

WINTERVOGELS	1980-2009	1999-2009	WATERVOGELS	1975/76-2008/09	1998/99-2008/09
Blauwe Kiekendief	●	○	Aalscholver	●	●
Bonte Kraai	●	●	Bergeend	●	●
Boomklever	●	●	Blauwe Reiger	●	●
Boomkruiper	●	●	Bontbekplevier	●	●
Buizerd	●	●	Bonte Strandloper	●	●
Ekster	●	●	Brandgans	●	●
Fazant	●	●	Brilduiker	●	●
Frater	●	●	Dodaars	●	●
Gaai	●	●	Drieteenstrandloper	●	●
Geelgors	●	●	Dwerggans	●	●
Glanskop	●	●	Eider	●	●
Goudhaantje	●	●	Fuut	●	●
Goudvink	●	●	Geoorde Fuut	●	○
Graspieper	●	●	Goudplevier	●	●
Groene Specht	●	●	Grauwe Gans	●	●
Groenling	●	●	Groenpootruiter	●	●
Grote Bonte Specht	●	●	Grote Canadese Gans	●	●
Grote Gele Kwikstaart	●	○	Grote Mantelmeeuw	●	●
Grote Lijster	●	●	Grote Zaagbek	●	●
Havik	●	●	Grote Zilverreiger	●	●
Heggenmus	●	○	Grutto	●	○
Holenduif	●	●	Kanoet	●	●
Houtduif	●	●	Kievit	●	●
Huismus	●	●	Kleine Rietgans	●	○
IJsvogel	●	●	Kleine Zilverreiger	●	●
Kauw	●	●	Kleine Zwaan	●	●
Keep	●	●	Kluut	●	●
Klaapekster	●	●	Knobbelzwaan	●	●
Kneu	●	●	Kokmeeuw	●	●
Koolmees	●	●	Kolgans	●	●
Koperwiek	●	●	Krakeend	●	●
Kramsvogel	●	●	Krombekstrandloper	●	○
Kruisbek	●	○	Krooneend	●	●
Kuifmees	●	●	Kuifduiker	●	●
Matkop	●	●	Kuifeend	●	●
Mereel	●	●	Lepelaar	●	●
Patrijs	●	○	Meerkoet	●	●
Pimpelmees	●	●	Middelste Zaagbek	●	●
Putter	●	●	Nijlgans	●	●
Raaf	●	○	Nonnetje	●	○
Rietgors	●	●	Pijlstaart	●	○
Ringmus	●	●	Rosse Grutto	●	●
Roek	●	●	Rotgans	●	●
Roodborst	●	●	Schokster	●	●
Ruigpootbuizerd	●	○	Slobeend	●	○
Sijs	●	●	Smient	●	●
Slechtvalk	●	●	Steenloper	●	●
Smelleken	●	○	Stormmeeuw	●	○
Sneeuwgors	●	○	Strandplevier	●	●
Sperwer	●	●	Tafeleend	●	●
Spreeuw	●	●	Taigarietgans	●	○
Staartmees	●	●	Toendrarietgans	●	○
Torenvalk	●	●	Topper	●	○
Turkse Tortel	●	●	Tureluur	●	○
Veldleeuwerik	●	●	Waterhoen	●	●
Vink	●	●	Wilde Eend	●	●
Vuurgoudhaan	●	●	Wilde Zwaan	●	○
Waterpieper	●	●	Wintertaling	●	●
Winterkoning	●	●	Wulp	●	●
Witte Kwikstaart	●	●	Zilvermeeuw	●	●
Zanglijster	●	●	Zilverplevier	●	●
Zwarte Kraai	●	●	Zwarte Ruitier	●	●
Zwarte Mees	●	●	Zwarte Zee-eend	●	●
Zwarte Specht	●	○			

● afname ● stabiel
 ● toename ○ onzeker

BROEDVOGELS	1990-2009	1999-2009	1990-2009	1999-2009
Aalscholver	●	●	●	●
Appelvink	●	●	●	●
Baardman	●	●	●	●
Barmsijs	○	○	●	●
Bergeend	●	●	●	●
Blauwborst	●	●	○	○
Blauwe Kiekendief	●	●	●	●
Blauwe Reiger	●	●	●	●
Boerenzwaluw	●	●	●	●
Bontbekplevier	●	●	●	●
Bonte Vliegenvanger	●	●	●	●
Boomklever	●	●	●	●
Boomkruiper	●	●	●	●
Boomleeuwerik	●	●	●	●
Boompieper	●	●	●	●
Boomvalk	●	●	●	●
Bosrietzanger	●	●	●	●
Bosuil	●	●	●	●
Braamsluiper	●	●	○	●
Brandgans	●	●	●	●
Brilduiker	○	●	●	●
Bruine Kiekendief	●	●	●	●
Buidelmees	●	○	●	○
Buizerd	●	●	●	●
Cetti's Zanger	●	○	●	○
Dodaars	●	●	●	●
Draaihals	●	●	●	●
Dwergstern	●	●	●	●
Eider	●	●	●	●
Ekster	●	●	●	○
Fazant	●	●	●	●
Fitis	●	●	●	●
Fluiter	●	●	●	●
Fuut	●	●	●	●
Gaai	●	●	●	●
Geelgors	●	●	●	●
Gekraagde Roodstaart	●	●	●	●
Gele Kwikstaart	●	●	●	●
Geoorde Fuut	●	●	●	●
Glanskop	●	●	●	●
Goudhaan	●	●	●	●
Goudvink	●	●	●	●
Grasmus	●	●	●	●
Graspieper	●	●	●	○
Grauwe Gans	●	●	●	●
Grauwe Gors	●	●	●	●
Grauwe Kiekendief	●	○	●	●
Grauwe Klauwier	●	●	●	●
Grauwe Vliegenvanger	●	●	●	●
Groene Specht	●	●	●	●
Groenling	●	●	○	●
Grote Bonte Specht	●	●	●	●
Grote Canadese Gans	●	●	●	●
Grote Gele Kwikstaart	●	●	●	●
Grote Karekiet	●	●	●	●
Grote Lijster	●	●	●	●
Grote Mantelmeeuw	○	●	●	●
Grote Stern	●	○	●	●
Grote Zilverreiger	●	●	●	●
Grutto	●	●	●	●
Havik	●	●	●	●
Heggenmus	●	●	●	●
Holenduif	●	●	●	●
Houtduif	●	●	●	●
Huismus	●	●	●	●
Huiszwaluw	●	●	●	●
IJsvogel	●	●	●	●
Kauw	●	●	●	●
Kemphaan	●	●	●	●
Kerkuil	●	●	●	●
Kievit	●	●	●	●
Klapekster	●	○	●	●
Kleine Bonte Specht	●	●	●	●
Kleine Karekiet	●	●	●	●
Kleine Mantelmeeuw	●	●	●	●
Kleine Plevier	●	●	●	●
Kleine Zilverreiger	○	●	●	●
Kluut	●	●	●	●
Kneu	●	●	●	●
Knobbelzwaan	●	●	●	●
Koekoek	●	●	●	●
Kokmeeuw	●	●	●	●
Kolgans	●	●	●	●
Koolmees	●	●	●	●
Korhoen	●	○	●	●
Krakeend	●	●	●	●
Kramsvogel	●	●	●	●
Krooneend	●	●	●	●
Kruisbek	●	●	●	●
Kuifeend	●	●	●	●
Kuifleeuwerik	●	●	●	●
Kuifmees	●	●	●	●
Kwak	○	●	○	○
Kwartel	●	●	●	●
Kwartelkoning	●	●	●	●
Lepelaar	●	●	●	●
Matkop	●	●	●	●
Meerkoet	●	●	●	●
Merel	●	●	●	●
Middelste Bonte Specht	●	●	●	●
Middelste Zaagbek	●	●	●	●
Nachtegaal	●	●	●	●
Nachtzwaluw	●	●	●	●
Nijlgans	●	●	●	●
Noordse Stern	●	●	●	●
Oeverloper	○	●	○	●
Oeverzwaluw	●	●	●	●
Ooievaar	●	●	●	●
Ortolaan	●	●	●	●
Paapje	●	●	●	○
Patrijs	●	●	●	●
Pijlstaart	●	○	●	○
Pimpelmees	●	●	●	●
Porseleinhoen	●	●	●	●
Purperreiger	●	●	●	●
Putter	●	●	●	●
Raaf	●	○	●	○
Ransuil	●	●	●	●
Rietgors	●	●	●	●
Rietzanger	●	●	●	●
Ringmus	●	●	●	●
Roek	●	●	●	●
Roerdomp	●	●	●	●
Roodborst	●	●	●	●
Roodborsttapuit	●	●	●	●
Rosse Stelkstaart	●	●	●	●
Scholekster	●	●	●	●
Sijs	●	●	●	●
Slechtvalk	●	●	●	●
Slobeend	●	●	●	○
Smient	●	●	●	○
Snor	●	●	●	●
Sperwer	●	●	●	●
Spotvogel	●	○	●	●
Spreeuw	●	●	●	●
Sprinkhaanzanger	●	●	●	●
Startaar	●	●	●	●
Starmees	●	●	●	●
Steenuil	○	●	○	●
Steltkluut	●	●	●	●
Stormmeeuw	●	●	●	●
Strandplevier	●	●	●	●
Tafeleend	●	●	●	●
Tapuit	●	●	●	●
Tjiftjaf	●	●	●	●
Torenvalk	●	●	●	●
Tuinfluiter	●	●	●	●
Turkse Tortel	●	●	●	●
Tureluur	●	●	●	●
Veldleeuwerik	●	●	●	●
Velduil	●	●	●	●
Vink	●	●	●	●
Visdief	●	●	●	●
Vuurgoudhaan	●	●	●	●
Waterhoen	●	●	●	●
Wateral	●	●	●	●
Watersnip	●	●	●	●
Wielewaal	●	●	●	●
Wilde Eend	●	●	●	●
Winterkoning	●	○	●	●
Wintertaling	●	●	●	●
Witte Kwikstaart	●	●	●	●
Woudaap	●	●	●	●
Wulp	●	●	●	●
Zanglijster	●	●	●	●
Zilvermeeuw	●	●	●	●
Zomertaling	●	●	●	●
Zomertortel	●	●	●	●
Zwarte Kraai	●	●	●	●
Zwarte Mees	●	●	●	●
Zwarte Roods taart	●	●	●	●
Zwarte Specht	●	●	●	●
Zwarte Stern	●	○	●	●
Zwartkop	●	●	●	●
Zwartkopmeeuw	●	●	●	●

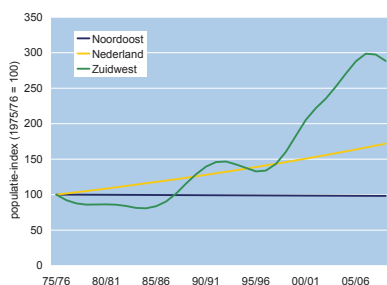
Stand van de vogels 2010

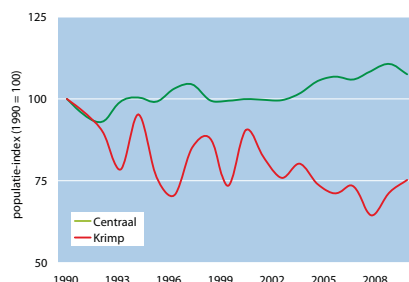
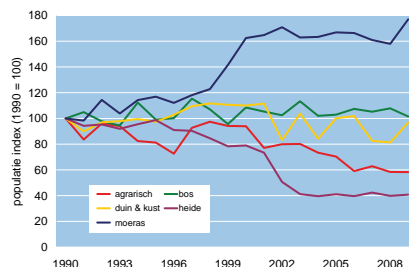
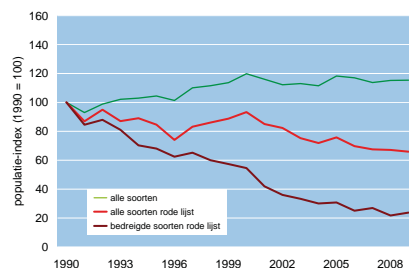
Foto: Ran Schols

Rode Lijst-soorten vertonen geen tekenen van herstel en nemen, behoudens enkele uitzonderingen, verder af.

Bij broedvogels is het slecht gesteld met soorten die gebonden zijn aan heide of boerenland. Bij bosvogels en soorten van duin en kust zijn de aantalveranderingen minder groot, terwijl moerasvogels zich gemiddeld handhaven op een stabiel maar hoog niveau.

Aantalontwikkeling van winter-trekvogels, onderscheiden naar soorten die overwegend ten noordoosten of ten zuidwesten van ons land overwinteren en soorten die voornamelijk in Nederland de winter doorbrengen.

Gemiddelde aantalontwikkeling van Nederlandse zangvogels die overwegend ten noorden van ons land broeden en soorten die overwegend rondom ons land broeden. Van de soorten die het zwaartepunt van hun verspreiding ten noorden van ons land hebben, wordt voorspeld dat ze gaandeweg uit ons land zullen verdwijnen (of afnemen)³³. Zij blijken inderdaad een negatievere trend te vertonen dan de soorten die overwegend in onze omgeving broeden.

De grauwe klauwier weet zich na een lange periode van achteruitgang uit te breiden, vooral in de belangrijke leefgebieden in Drenthe en Zuid-Limburg. Naast het bekende Drentse hoogveenreservaat Bargerveen ligt het zwaartepunt van de huidige verspreiding in beekdallandschappen.

Rode Lijst-soorten en habitatspecialisten

Hoewel ook bij de broedvogels meer soorten toenemen dan afnemen, is er wel een duidelijke tweedeling zichtbaar. Rode Lijst-soorten zakken steeds verder onderuit. De stand van alle Rode Lijst-soorten samen bedroeg in 2009 nog maar 66% van die in 1990: een afname van 34%. Hetzelfde geldt voor soorten die kenmerkend zijn voor heidelandschappen (-60%) en broedvogels die afhankelijk zijn van het boerenland (-42%). Deze ontwikkelingen zijn duidelijke tekenen van een verarming van de Nederlandse biodiversiteit. Bij de meeste van deze soorten wijst bovendien niets op herstel: ook bij een herziening van de Rode Lijst zullen ze weer een prominente positie innemen. Uitzonderingen zijn onder andere purperreiger en grauwe klauwier, die in 2009 opnieuw in de lift zaten. De laatste soort breidt verrassenderwijs op veel plaatsen zijn areaal uit en vooral in Zuid-Limburg en in Drenthe wordt het steeds lastiger een compleet beeld te krijgen van de verspreiding. Bij de heidesoorten vormen geoorde fuut, nachtzwaluw en roodborsttapuit positieve uitzonderingen. In het boerenland doen ooievaar, grauwe kiekendief, kerkuil en geelgors het goed, maar bij de meeste andere soorten blijft de stand laag. De bekende weidevogels nemen zonder uitzondering nog steeds af.

Klimaatveranderingen beïnvloeden verspreiding

Voorspellingen over de effecten van klimaatverandering op de verspreiding van broedvogels in Europa wijzen erop dat de Nederlandse broedvogelbevolking wellicht een andere samenstelling zal gaan kennen^{33,34}. Los van allerlei andere factoren zullen soorten bij ons alleen al om klimatologische redenen verdwijnen omdat het areaal noordwaarts opschuift, of zich juist kunnen vestigen bij uitbreiding vanuit zuidelijke streken. Bij een derde groep van soorten, met een overwegend Centraal-Europese verspreiding, zal het areaal in Nederland blijven zoals het nu is. Die gemodelleerde verspreidingskaarten voorspellen de situatie over pakweg 50 tot 100 jaar en het is natuurlijk lastig om de betrouwbaarheid te toetsen. Wel kunnen we alvast kijken of de voorspelde richting klopt.

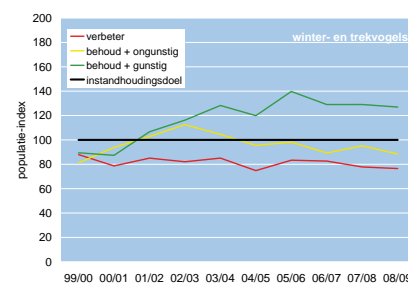
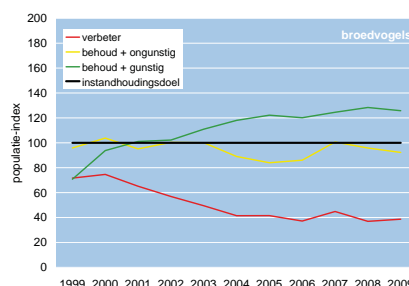
Peter Eekelder

Immers, van soorten die geacht worden te verdwijnen is het aanemelijk dat ze het nu al minder goed doen dan soorten met een meer Centraal-Europese verspreiding, waarvan wordt verwacht dat ze niet zullen veranderen. Vergelijken we de trends per groep, dan voldoet het patroon precies aan de verwachting: soorten met een overwegend noordelijke verspreiding in Europa doen het slecht in Nederland, terwijl soorten met een centrale verspreiding stabiel zijn. Dit patroon werd onlangs ook gevonden in een studie naar verschillen in populatietrends van zangvogels tussen Frankrijk, Nederland en Zweden³⁵. Het ondersteunt de modelvoorspellingen.

Bij doortrekkende en overwinterende vogelsoorten bepaalt het karakter van de winter veelal de aantallen in ons land. Verschillende studies wijzen erop dat ook hier reeds veranderingen in verspreiding gaande zijn³⁶. In Nederland is dat goed merkbaar bij soorten die de winter normaliter vooral ten zuidwesten van ons land doorbrengen, onder andere kluut, zilverplevier en rosse grutto. Zij namen vooral na de laatste strenge winter in 1996/97 toe. Echter, de winterse omstandigheden in 2008/09 en 2009/10 zullen die tendens op z'n minst tijdelijk hebben afgeremd, zoals ook duidelijk uit de watervogeltellingen blijkt. Hoe standvastig die trendbreuk is, zal de komende jaren moeten blijken. Soorten met een overwegend noordelijke winterverspreiding lijken gemiddeld nog niet erg te reageren op de warmer wordende winters. Voor grote zaagbek, nonnetje en verschillende andere soorten vormt dit echter een aannemelijke oorzaak van het relatief schaarse optreden in recente jaren.

Natura 2000

Natura 2000 is een belangrijk instrument om verdere verarming van de biodiversiteit tegen te gaan, en herstel te bewerkstelligen voor soorten waar het slecht mee gaat. Hiervoor heeft Nederland doelen geformuleerd, de zogenaamde 'instandhoudingsdoelstellingen', die richting moeten geven aan het uit te voeren natuurbeleid. Bij een beschouwing van de trends van Natura 2000-soorten wordt dezelfde tweedeling zichtbaar die we ook bij de Rode Lijst zien. Soorten die het al goed doen, zitten duidelijk in de lift en blijven ruim boven de gestelde doelen, maar soorten die er slecht voor staan zitten duidelijk onder de doelstelling en tonen ook geen enkel teken van herstel. Bij de broedvogels gaat het dan onder andere om blauwe kiekendief, strandplevier, kemphaan en draaihal. Winter- en trekvogels die in de min zitten zijn onder andere topper, eider, scholekster en grutto.

Trend van broedvogels en winter-en trekvogels, voor soorten met resp. (1) een landelijke verbeteropgave, (2) een landelijke behoudsdoelstelling maar met een 'slechte staat van instandhouding', en (3) een landelijke behoudsdoelstelling maar met een 'gunstige staat van instandhouding'. Weergegeven is de gezamenlijke index van alle soorten binnen een groep, afgezet tegen de nagestreefde landelijke instandhoudingsdoelstellingen (de zwarte lijn, gesteld op 100).

Bos

Ran Schols

Rupsenplaag gunstig voor insecteneters

Het lijkt erop dat met name de insecteneters in bossen op veel plaatsen goed hebben geboerd in broedseizoen 2010 (zie pagina 3). De koude winter en het late voorjaar stimuleerden een grotere insectenpopulatie. Vooral bij bladetende rupsen was dat duidelijk te zien. Net als in 2009 waren er lokaal ware rupsenplagen. Her en der op de zandgronden in het oosten en zuiden van het land werden eikenbossen volledig kaal gegeten. Op het hoogtepunt van de plaag (in mei) was een 'regen van rupsenkeutels' hoorbaar. Deze rupsenplagen treden vaak in tweejarige cycli op.

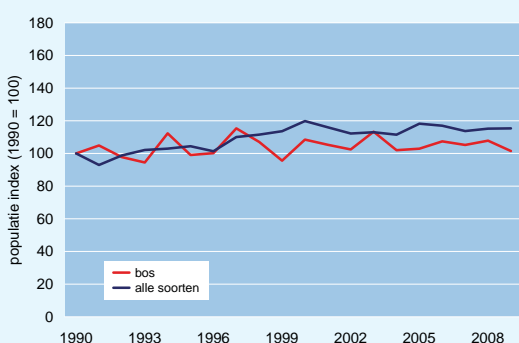
Dat heeft waarschijnlijk te maken met de dempende werking van parasieten. Die zorgen ervoor dat na twee jaar een eventuele nieuwe plaag in de kiem wordt gesmoord. Dit jaar was er een uitbraak van zowel kleine als grote wintervlinder.

Hoe reageren vogels op dergelijke plagen? Als een soort jongen heeft tijdens de rupsenperiode, zal de kans op een geslaagd broedsel vanzelfsprekend groot zijn. Aanwijzingen uit het Nestkaartenproject

onderbouwen dit. Zo lijkt de koolmees in gebieden met rupsenplagen te hebben gereageerd met relatief veel tweede en ook grote legsels. Hetzelfde werd geconstateerd in andere jaren met veel rupsen.

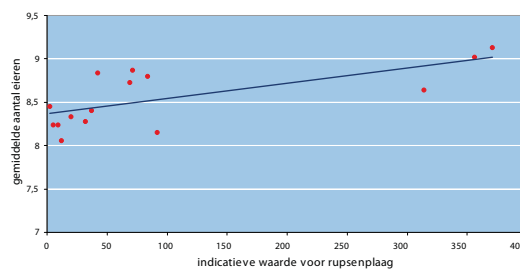
Maar indien adulte vogels al tijdens het broedseizoen gebieden met veel rupsen kunnen opsporen, zijn ze natuurlijk helemaal spekkoper. Een soort die dat duidelijk lijkt te doen is de fluitier. Deze tegenwoordig schaarse boszanger beleefde dit jaar op veel plekken een topseizoen. Plaatselijk in Drenthe, op de Veluwe en vooral in Noord-Limburg en de omgeving van Nijmegen waren fluiters meer te horen dan in andere jaren. Zo werden tussen Mook en Nijmegen meer dan 60 territoria geteld, drie maal zo veel als in andere jaren.

Maar niet overal was er de verwachte toename. Vooral voedselarme bossen bleken rijk aan rupsen en fluiters te zijn. Mooie contrasten waren er te zien binnen Drenthe, op de Veluwe en rondom Nijmegen. Bijvoorbeeld géén toename van fluiters in de rijke

Bosvogels hebben in Nederland in de afgelopen decennia geprofiteerd van het ouder worden van de bossen en uitbreiding van bos in voorheen open gebieden in Laag-Nederland. De meeste soorten vertonen dan ook positieve trends. Bij kleine bonte specht en boomklever is de ontwikkeling van de stand in bos zelfs uitgesproken positief. Er zijn echter ook soorten die het beduidend minder goed doen. Daartoe behoren onder andere havik en sperwer (laatste sinds 1990 gehalveerd) en standvogels als kuifmees en zwarte mees. Lange afstandstrekkingers als fluitier en grauwe vliegenvanger lieten eveneens een forse veer. Bij de fluitier is de stand sinds 1990 bijna 75% gedaald maar blijven positieve uitschieters mogelijk. In 2010 was deze soort lokaal weer ouderwets talrijk (zie hierboven).

stuwwalbossen ten oosten van Nijmegen, maar wel op de armere zandgronden aan de zuidkant. Wél een toename op en rond het Dwingelderveld, maar niet op de keileem elders in Drenthe. De interessante patronen binnen de Veluwe zijn in detail onderzocht door Stichting Bargerveen. Op zeer arme zandgronden waren de eiken minder aangetast dan elders. Vermoedelijk konden de rupsen hier door een gebrek aan bepaalde micronutriënten niet overleven op de inlandse eik, maar wel op de Amerikaanse eik. Het zou zo maar kunnen dat Amerikaanse eiken in deze gebieden een positieve invloed hebben op de aanwezigheid van grote aantallen rupsen, en daarmee

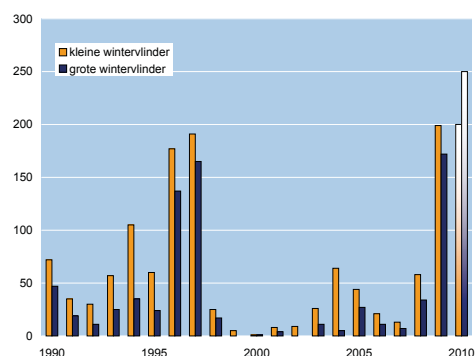

op het voortplantingssucces van veel insectenetende zangvogels. Dat zet de status van deze exoot in een ander daglicht.

Relatie tussen de omvang van rupsenplagen en de gemiddelde legselgrootte van koolmezen. Gebaseerd op de SOVON-nestkaartendatabase in de periode 1996-2009.

Op de zandgronden in Oost- en Zuid-Nederland werden eikenbossen plaatselijk door een rupsenplag geteisterd, die voor veel zangvogels het voedselaanbod vergrootte. Met de klok mee vanaf linksboven: pop en prepop kleine wintervlinder (mei 2008); rups kleine wintervlinder (mei 2008); rups kromzitter (mei 2008); zomereik (met blad) en Amerikaanse eik (kaalgevreten) in hetzelfde bos (mei 2010); Amerikaanse eikenbos dat kaal gevreten is (mei 2010); rups grote wintervlinder (mei 2008). Foto's: Arnold van den Burg / Stichting Bargerveen.

Indicatie voor de mate van rupsenplagen op grond van het totaal aantal plaagmeldingen voor kleine resp. grote wintervlinder. Gegevens L. Moraal, Alterra ³².

Heide en duinen

Peter Eekelder

Achtergronden populatieherstel nachtzwaluw ontrafeld?

Nachtzwaluwen gaat het in Nederland momenteel voor de wind. Sinds 1990 is de populatie meer dan verdubbeld. Hoewel verspreiding en aantallen nog lang niet het niveau van de jaren vijftig en eerder bereiken, steekt de ontwikkeling positief af bij de afname van veel andere heidesoorten. Er is wel gesuggereerd dat de voedselomstandigheden voor nachtzwaluwen zijn bevorderd door de recent gestegen voorjaars- en zomertemperaturen. Om dat te toetsen moet je eerst

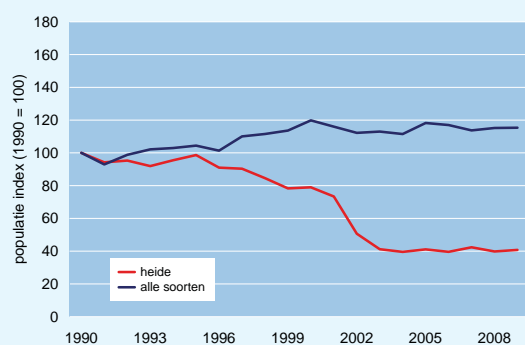
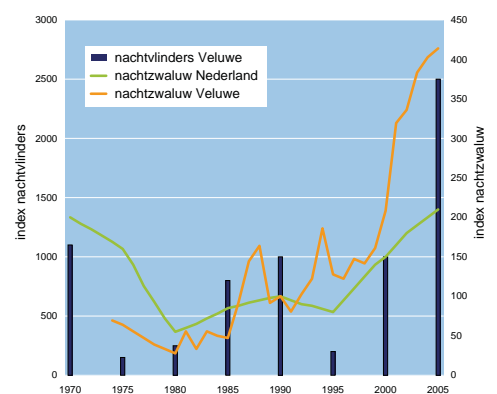
weten wat ze eten. Onderzoek dat in 2007 op de Veluwe werd gestart in het kader van het 'Jaar van de nachtzwaluw' laat zien dat vooral macronachtvlinders op het menu staan, waaronder spanners en uilen¹⁸. Deze vormen vanwege hun relatief grote biomassa een profijtelijke voedselbron. Gezenderde nachtzwaluwen bleken bij voorkeur langs bosranden en rond boomgroepen te jagen, juist die plekken waar ook de hoogste dichtheid aan macronachtvlinders werd aangetroffen.

Foto: Harvey van Diek

Aantalontwikkeling van nachtzwaluwen en relatieve talrijkheid van 40 soorten macronachtvlinders op de Zuidoost-Veluwe. Ter vergelijking is ook de aantalontwikkeling in Nederland gegeven¹⁸.

Van de in Europa onderscheiden Natura 2000 habitats heeft Nederland een bijzondere verantwoordelijkheid voor heide. In deze context is het zorgelijk dat veel typische heidesoorten sterk afnemen. Duinpieper en klapekster zijn inmiddels uitgestorven, korhoen en draaihals balanceren op de rand van de afgrond. Ook wintertaling en wulp doen het op de (natte) heide uitgesproken slecht. Daar staan positieve ontwikkelingen tegenover van geoorde fuut, nachtzwaluw en roodborsttapuit. Ook het paapje neigt naar een voorzichtig herstel, na eerdere sterke afname.

Niet geheel verrassend loopt de trend van nachtzwaluwen op de Veluwe in de pas met de ontwikkelingen in aantallen macronachtvlinders. Het precieze mechanisme daarachter wordt momenteel onderzocht met veldonderzoek in Noord-Brabant. Een mogelijke verklaring is dat nachtzwaluwen tegenwoordig, door de hogere voorjaarstemperaturen, eerder kunnen broeden, meer tweede broedsels kunnen produceren, en dus uiteindelijk meer jongen grootbrengen. Ook zijn de mogelijkheden om te nestelen en voedsel te zoeken vergroot. Beheermaatregelen als begrazen, plaggen en dunnen of kappen van bos waren succesvol om het dichtgroeien van heideterreinen tegen te gaan. Bovendien is de stikstof- en zwaveldepositie verminderd, die eerder mede verantwoordelijk was voor het dichtgroeien van de heide. Een te hoge stikstofbelasting is echter op veel plaatsen nog steeds één van de grote knelpunten bij het behoud en herstel van natuur. Vermindering van de stikstofbelasting staat centraal in de eerder dit jaar door de overheid gelanceerde Programmatische Aanpak Stikstof (PAS).

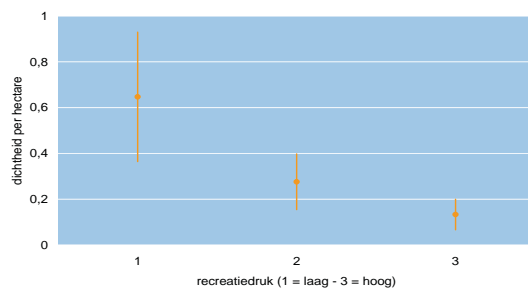
Gaan broedende tapuiten en recreatie samen?

De tapuit onderging in de afgelopen decennia een dramatische afname als broedvogel in Nederland. Van de enkele duizenden paren in de jaren zeventig waren er in 2008 rond 250 over. Recent nam de stand nog verder af. De belangrijkste oorzaak is dat de door tapuiten geprefereerde lage, open en kruidrijke vegetaties in duinen en heideterreinen gaandeweg zijn vervangen door hoge, gesloten vegetaties met grassen en struwelen. Dit is een gevolg van hoge stikstofdepositie en afgenomen konijnvraat. Maar daarnaast speelt er nog iets anders: verstoring als gevolg van recreatie. Op de Veluwe bleken tapuiten pas terug te keren naar hun nest als recreanten op een afstand van 80-100 meter van het nest verwijderd waren¹⁹. Op drukke dagen kunnen jongen dan te lang verstoken blijven van voedsel en zal ook de kans op nestpredatie toenemen. Een groot deel van de resterende Nederlandse tapuitenpopulatie broedt in enkele Noord-Hollandse duingebieden, waarvan de Noordduinen tussen Callantsoog en Den Helder de belangrijkste zijn. Hier vinden we duinen die sterk

Daan Schoonhoven/Buiten-Beeld

Heide en duinen

De dichtheid van tapuiten neemt af naarmate de recreatiedruk toeneemt. Weergegeven is het aantal territoria per hectare geschikt biotoop in 2008 (gemiddelde waarde ± standaardfout) in 13 deelgebieden in de Noordduinen in relatie tot de recreatiedruk, variërend van 1 (lage druk) tot 3 (hoge druk)²⁰.

verschillen in recreatiedruk: van delen die zijn afgesloten voor publiek tot zeer intensief betreden terreinen. Na correctie voor verschillen in oppervlakte beschikbaar biotoop, blijkt de dichtheid van tapuiten in de afgesloten delen een factor 3-4 hoger te zijn dan in de opengestelde gebieden. Dichtheden in duinen die worden doorkruist door meerdere wandelpaden zijn weer lager dan die in gebieden met maar één fiets- of wandelpad²⁰. Niet alleen de beschikbaarheid van nestgelegenheden en voedsel is dus van belang voor het behoud van de tapuit, maar ook zonering van de recreatiedruk.

Han Bouwmeester/Buiten-Beeld.

De stand van het korhoen bereikte in 2010 met 7 hanen een dieptepunt. De enige overgebleven broedplaats is de Sallandse Heuvelrug.

Bart Wullings/Buiten-Beeld

Naast vegetatiesuccesie wordt de dichtheid van tapuiten ook negatief beïnvloed door grote aantallen recreanten.

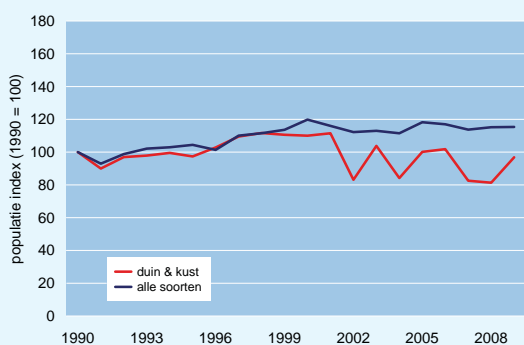
Kust en wad

Peter Eekelder

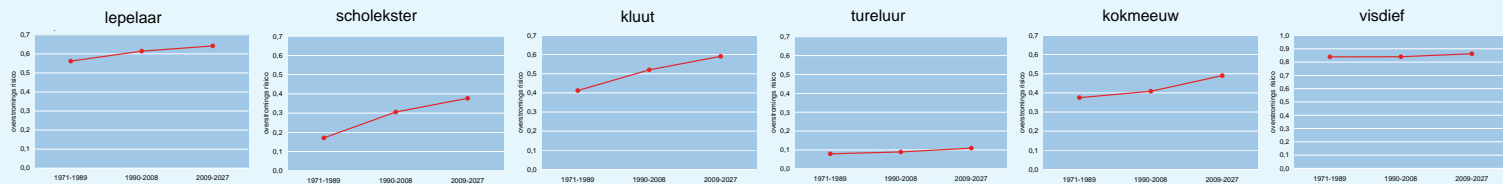
Stormvloeden steeds vaker oorzaak van slechte broedresultaten

Kwelders en andere buitendijkse gebieden zijn voor veel vogels in de Waddenzee van groot belang als broedplaats. Op de grens van water en land bieden ze doorgaans geschikte nestgelegenheden en een korte afstand tot de voedselgebieden. Er zijn echter ook risico's aan verbonden. Uit gegevens van het reproductiemetnet van waddenbroedvogels blijkt dat nesten geregeld wegspoelen of kuikens verdrinken als gevolg van stormvloeden in het broedseizoen²⁴. Onderzoekers op Griend stelden tussen 1992 en 2007 vast dat in vijf van de zestien jaar de kolonie visdieven deels in de golven verdween, en dat dit vooral na 2000 gebeurde²⁵. Uit een onlangs gepubliceerde studie blijkt nu dat klimaatverandering en zeespiegelstijging leiden tot frequentere en steeds extremere hoogwaterstanden²⁶. Dat is vooral van half mei tot eind juli het geval, juist op het moment dat veel legfels op punt van uitkomen staan of er kleine kuikens aanwezig zijn. Niet alle soorten lopen daarbij even veel risico. Voor alle onderzochte soorten geldt echter

wel dat de kans op overstroming recent is gestegen en naar verwachting in de komende decennia verder zal toenemen. Ook in 2010 kwam dit scenario uit: een hoge vloed op 19 juni zorgde voor grote verliezen bij onder andere lepelaar, scholekster, kluut, kokmeeuw, visdief en dwergstern. Voor de scholekster, een soort waarvan het broedsucces op Schiermonnikoog over een lange reeks van jaren nauwgezet is gevolgd, blijkt het voorspelde overstromingsrisico in de komende jaren catastrofaal uit te pakken. Er zullen niet meer voldoende jongen grootkomen om de populatie op peil te houden. Plannen om in de Waddenzee de ontwikkeling van lage kwelders na te streven als kustbescherming leiden wellicht op korte termijn tot een grotere biodiversiteit, maar vormen tegelijk voor een aantal kwelderbroedvogels een ecologische val. De kans op succesvol broeden is op zulke locaties, vanwege het overstromingsrisico, immers gering.

Net als bij heide neemt Nederland binnen Europa een speciale positie in vanwege de relatief grote oppervlakte kwelders, schorren en duinen. De broedvogels van deze kusthabitats presteren echter vooral in de afgelopen tien jaar gemiddeld nogal slecht. Naast bekende afnames bij blauwe kiekendief, velduil en tapuit (waarvan nog maar 20% of minder van de populatie in 1990 resteert), gaat het bij de recente teruggang vooral om scholekster, kluut en zilvermeeuw. Van scholekster en kluut is de stand sinds 1990 zelfs met 50-60% afgenomen. Daarentegen rukken lepelaar en zwartkopmeeuw steeds verder op. Ook bij voorheen afgenomen soorten als grote stern en dwergstern is de ontwikkeling positief, zij het dat nog niet het niveau is bereikt van de jaren vijftig, vlak voordat de populatie een enorme inzinking kende.

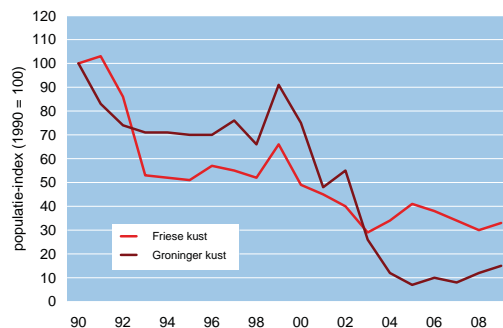
Het overstromingsrisico van nesten van veel karakteristieke kwelderbroedvogels is sinds 1970 gestegen en zal volgens voorspellingen in de toekomst verder toenemen, het sterkst bij kluit, kokmeeuw en scholekster²⁶. De kans om weg te spoelen hangt echter vooral af van de hoogteligging van de nesten. Een visdief die graag op de lage (want spaarzamer begroeide) delen van de kwelder broedt heeft meer kans op natte voeten dan een tureluur die zijn nest hogerop bouwt.

Broedende lepelaars zijn gevoelig voor stormvloed in het broedseizoen. Eckhard Boot / Natuurmonumenten

Afname kluit als broedvogel in de Waddenzee

Kluten behoren zowel vanuit internationaal perspectief als vanuit Natura 2000 oogpunt tot de belangrijkste broedvogelsoorten in de Waddenzee. De hoogste dichtheden vinden we op de kwelderwerken langs de Fries-Groningse kust; het doorgaans zandige wad rond de eilanden maakt dit minder geschikt om er te foerageren. De laatste twintig jaar is de broedpopulatie in de Waddenzee steeds verder afgenomen. Deze negatieve trend komt vooral tot uiting op de belangrijkste broedplaatsen langs de Groninger kust (-75% afname sinds 1990) en Friese kust (-67%), in mindere mate ook in de Dollard (-24%). De afname contrasteert met de ontwikkelingen in de Duitse en Deense Waddenzee. Ook in het Deltagebied doen Kluten het duidelijk beter.

Trend van Kluit als broedvogel langs de Fries-Groningse kust. Vooral vanaf 2000 vond een sterke afname plaats en verdween een belangrijk deel van de broedpopulatie.

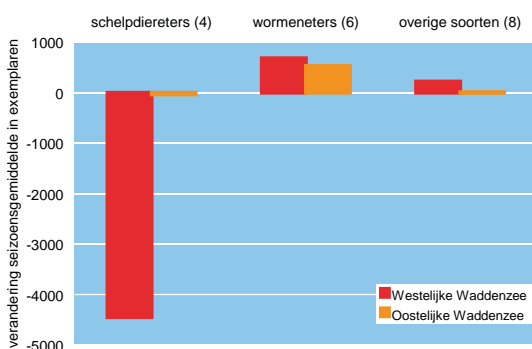

Klutenkuiken. Hillebrand Breuker/ Buiten-Beeld

Metingen aan het broedsucces, zoals die worden uitgevoerd in het reproductiemeetnet in de Waddenzee, laten zien dat maar weinig kluten er tegenwoordig in slagen voldoende kuikens groot te brengen²⁴. Zo werden in 2008 gemiddeld slechts 0.15 kuikens per paar vliegvlug, terwijl ten minste 0.5 tot 1.0 kuikens per paar nodig is om de populatie op peil te houden. Slechte broedjaren komen vanaf 2001 steeds vaker voor en zijn vermoedelijk de belangrijkste oorzaak van de waargenomen afname. Binnendijkse broedplaatsen blijken in de nestfase gevoelig voor predatie, terwijl buitendijkse broedplaatsen op de kwelders of de eilanden kans op overstroming lopen. Langs de Groninger kust nestelen kluten vanwege vegetatiesuccessie tegenwoordig bijna aan de waterstrand, waar ze zelfs bij weinig verhoogde waterstanden weg kunnen spoelen. Daar waar nesten succesvol uitkomen, is de overleving van de kuikens laag. Het is onduidelijk waardoor kuikensterfte optreedt. Klutenfamilies van binnendijkse broedplaatsen verplaatsen zich doorgaans naar de kwelders en het wad. Ze zijn er niet alleen gevoelig voor predatie, maar vooral ook voor koud en nat weer. Studies langs de Friese kust wijzen erop dat voedselschaarste eveneens een rol speelt voor de kuikens²⁷, maar gericht onderzoek naar dit aspect ontbreekt.

Contrasterende regionale trends van watervogels in Waddenzee

Eerdere analyses van hoogwatertellingen in de Waddenzee toonden aan dat de aantallen van soorten die van schelpdieren leven sinds begin jaren negentig zijn afgenomen, terwijl die van wormeneters zijn toegenomen²⁸. Deze trends blijken ook binnen de Waddenzee te variëren²⁹. De afname van schelpdiereters vindt vooral plaats in de westelijke Waddenzee, en wel bij alle vier de onderzochte soorten: eider, scholekster, kanoet en zilvermeeuw. In de oostelijke Waddenzee is de afname gemiddeld minder sterk, en bovendien beperkt tot twee van de vier soorten (scholekster en

Aantalveranderingen van 18 soorten watervogels in de oostelijke en westelijke Waddenzee, onderscheiden naar schelpdiereters (4 soorten), wormeneters (6) en soorten met een gemengd dieet (8). Weergegeven is de gemiddelde verandering van het seizoensgemiddelde (gemiddelde van alle tellingen over het jaar).

Kwelder. Kees Koffijberg

✈ Vooral langs de vastelandskust van Groningen heeft afgenomen begrazingsdruk op veel kwelders geleid tot een vrijwel gesloten vegetatie van zeekweek. Deze plantensoort vormt op vastelandskwelders, indien geen beheer wordt toegepast, doorgaans het eindstadium van de vegetatiesuccessie. Kluut en kokmeeuw reageerden negatief op deze ontwikkeling. Ze komen tegenwoordig voornamelijk nog tot broeden in de meest begraasde delen van het gebied, of aan de buitenste rand van de kwelder. Op deze laatste plekken wordt de vegetatiesuccessie vertraagd, maar is tegelijk ook het risico van overspoeling groot. Ook de scholekster lijkt gebieden met een monotone vegetatie van kweek te mijden. Momenteel worden in Noord-Groningen voorbereidingen getroffen voor een grootschalig herstel van eerdere beweidingvormen, die uiteindelijk moeten leiden tot een mozaiek van verschillende vegetatietypen en een grotere biodiversiteit. Tegelijk worden langs de Friese kust experimenten uitgevoerd om optimale beheersvormen te vinden, die zowel voor vegetatie, ongewervelden als vogels de grootste diversiteit opleveren.

zilvermeeuw). Wormeneters nemen in de hele Waddenzee toe, in het westen iets sterker dan in het oosten. Bij soorten met een gemengd dieet of een andere voedselvoorkeur houden toe- en afnames elkaar redelijk in evenwicht, zonder duidelijke verschillen tussen oost en west. Alleen soorten die vaak foerageren op schelpenbanken, zoals zwarte ruit, groenpootruiter en steenloper, lopen in de pas met de algehele afname van schelpdiereters in de westelijke Waddenzee, terwijl ze in de oostelijke Waddenzee vooruitgaan.

De hier geschetste ontwikkelingen worden vooral gestuurd door het voedselaanbod ter plaatse. Voor de kanoet verdween in de westelijke Waddenzee tussen 1996 en 2005 liefst 55% van de oppervlakte aan wadplaten met hoogwaardig voedsel³⁰. De droogvallende mosselbanken in de oostelijke Waddenzee hebben zich intussen in belangrijke mate hersteld van de overbevissing rond 1990, maar dat is tot op heden niet het geval in de westelijke Waddenzee. Ook kokkel en nonnetje ontwikkelen zich in de oostelijke Wad-

denzee gunstiger dan in de westelijke. De toename van eider en kanoet in de oostelijke Waddenzee volgt het herstel van schelpdierbestanden aldaar, al heeft dit bij de kanoet niet kunnen compenseren voor de sterke afname in het westen. Het is aannemelijk dat regionaal verschillende ontwikkelingen in eutrofiëring en klimaatverandering bijdragen aan het geschetste beeld. Ook die factoren drukken immers hun stempel op de ontwikkeling van voor vogels belangrijke voedselbronnen.

✈ Van linksboven met de klok mee: kanoet, tureluur (Arie Ouwerkerk) en eider (Harvey van Diek).

Stad

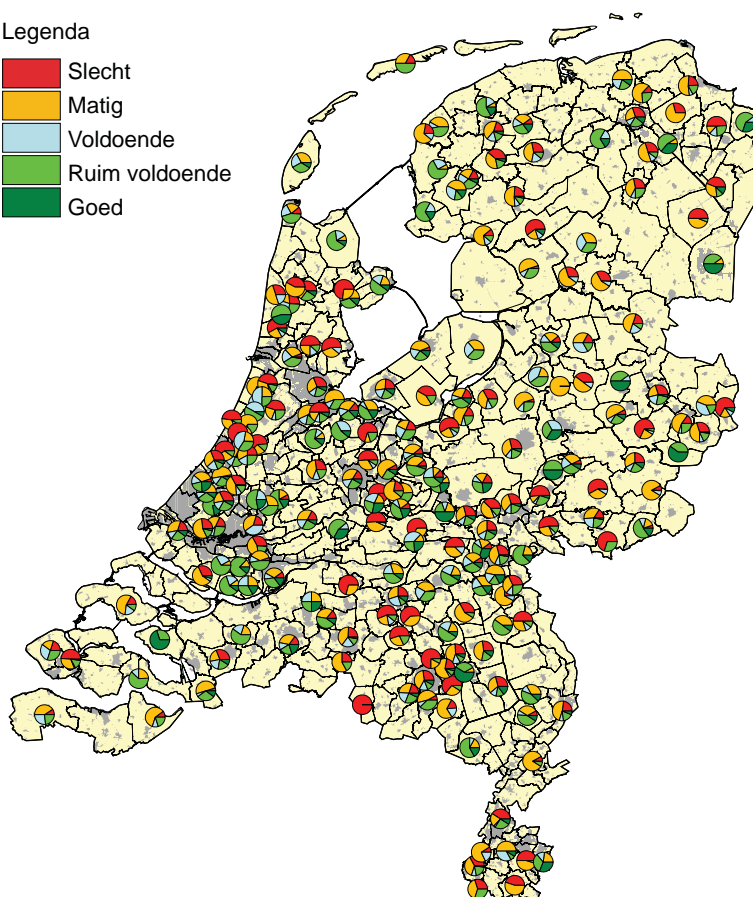
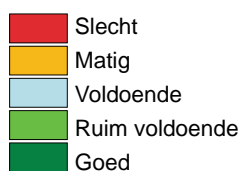
Jaap Schelvis / Buiten-Beeld

De stadsvogelindicator

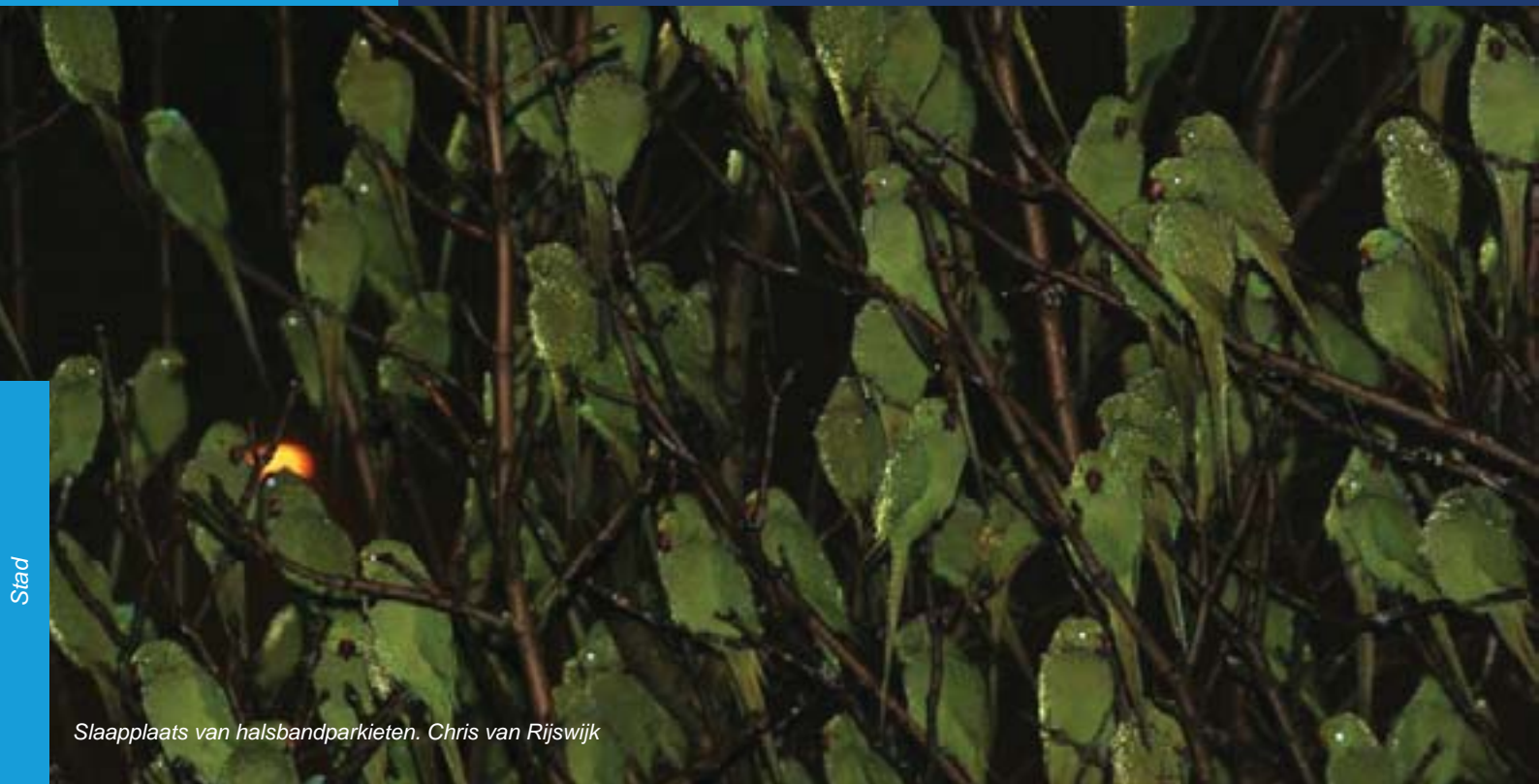
In Nederland doet zich de paradoxale situatie voor dat we het minste weten van de vogels daar waar de meeste vogelaars wonen: de stad. En dat terwijl stedelijk gebied in toenemende mate het Nederlandse landschap bepaalt! Om meer zicht te krijgen op de toestand van algemene broedvogels in bebouwd gebied werd in 2007 gestart met het Meetnet Urbane Soorten (MUS). Inmiddels worden op vaste telpunten in meer dan 500 postcodegebieden ieder jaar alle vogels genoteerd. Op basis van deze gegevens heeft SOVON voor Vogelbescherming Nederland een Stadsvogelindicator ontwikkeld. Hierin worden kenmerken van stedelijke biotopen rond telpunten gecombineerd met de getelde aantallen vogels. Op basis van de gevonden verbanden kan vervolgens voor iedere wijk in Nederland de gemiddelde vogelsamenstelling worden voorspeld. Door nu de voorspelde waarden te vergelijken met de echte vogeltellingen, komen lokale afwijkingen aan het licht. In dergelijke wijken komen dus meer of juist minder vogels voor dan op basis van de aanwezige biotopen verwacht zou worden. Dit biedt aankno-

pingpunten voor het nemen van kansrijke maatregelen ter verbetering van de situatie voor stadsvogels. Door de vogeltellingen voort te zetten, kan worden gevolgd of de genomen vogelvriendelijke maatregelen succesvol zijn.

Legenda

 De kaart geeft de toestand weer van broedvogels binnen de bebouwde kom in Nederland. De gegevens zijn gegroepeerd per gemeente. De getelde aantallen per punt zijn vergeleken met de verwachte aantallen. De verwachting wordt opgebouwd op basis van de eigenschappen van het telpunt, zoals ligging in Nederland, bodem, type, dichtheid en leeftijd van de bebouwing, afstand tot de stadsrand en hoeveelheid groen. Het percentage van de telpunten dat slechter scoort dan de berekende verwachting is weergegeven in oranje en rood, het percentage van de telpunten dat beter scoort is licht- of donkergroen.

Slaapplaats van halsbandparkieten. Chris van Rijswijk

De halsbandparkiet is als exoot betrekkelijk nieuw voor de Nederlandse avifauna. Na de vestiging eind jaren zestig veroverde hij vooral West-Nederland, met concentraties in steden als Amsterdam, Haarlem, Den Haag en Rotterdam. Bij een slaapplaattelling op 9-10 januari 2010 werden 9802 vogels geteld, verdeeld over vijf steden en zes slaapplaatsen. Het daadwerkelijk aanwezige aantal bedraagt vermoedelijk ruim 10.000 vogels. Bij een vergelijkbare slaapplaattelling in 2004 werden 5400 halsbandparkieten geteld.

37.000 deelnemers aan de Tuinvogeltelling

Op 23 en 24 januari 2010 werd de zevende nationale Tuinvogeltelling georganiseerd door Vogelbescherming Nederland en SOVON. Maar liefst 37.000 mensen telden welke soorten en aantallen in hun tuin verbleven en zagen samen meer dan een miljoen vogels. Bijvoeren bleek populair: 86% van de deelnemers gaf aan dat, voorafgaand aan de telling, was bijgevoerd. Hoe dol we ook op onze tuinvogels zijn, dat is een percentage dat waarschijnlijk niet representatief is voor de hele Nederlandse bevolking. Het is desondanks boeiend om te kijken in hoeverre dit bijvoeren van invloed is op de aantallen wintervogels. We houden daarbij rekening met een aantal andere

factoren die het voorkomen van tuinvogels bepalen, zoals oppervlakte tuin, hoeveelheid groen, type erf-scheiding en ouderdom wijk. In tuinen waar werd bijgevoerd, bleken gemiddeld negen soorten tijdens de telling aanwezig te zijn, tegen zeven soorten in tuinen waar niet werd bijgevoerd. Daarnaast levert bijvoeren bijna 40% hogere aantallen op. De meeste studies hebben vastgesteld dat bijvoeren in de winter leidt tot een hogere overleving, vroegere eileg, grotere leg-sels en een hoger uitkomstsucces van de eieren. De vraag is overigens in hoeverre bijvoeren in het broedseizoen eveneens gunstig is: een recent onderzoek vond juist een lager broedsucces bij kool- en pimpelmees als gevolg van bijvoeren³¹.

Foto: Patrick Palmen

Deze kuifleeuwerik op de Tradeport van Venlo is een van de laatste Nederlandse broedvogels. Naar verwachting zal de soort in ons land uitsterven.

Foto: Harvey van Diek

De middelste bonte specht is bezig met een gestage opmars in ons land en heeft zelfs al Zuid-Holland bereikt, getuige deze foto van een vogel op een vetbol in Barendrecht.

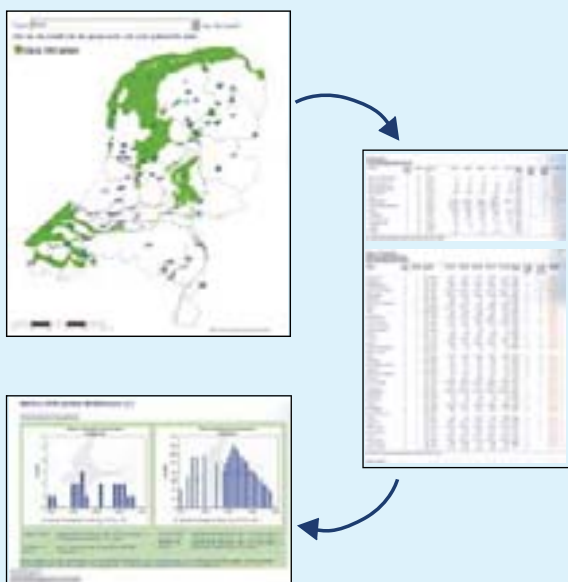
Bedankt!

De Vogelbalans 2010 is het resultaat van vele tienduizenden uren veldwerk door een groep van ruim 7.000 meest vrijwillige vogeltellers. Alleen met hun inzet is het mogelijk de Nederlandse vogelstand elk jaar zo goed in kaart te brengen en daarvan verslag te doen. In de regio worden de tellingen gecoördineerd door de districts- en regio-coördinatoren van SOVON. Bij de uitvoering en rapportage van de tellingen wordt voorts nauw samengewerkt met soortspecialisten, terreinbeheerders en enkele andere instellingen.

Verantwoording

De gegevens die in deze vogelbalans worden gepresenteerd zijn voornamelijk gebaseerd op resultaten van de monitoringprojecten van SOVON. De meeste van deze tellingen zijn onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (www.netwerkecologischemonitoring.nl), een samenwerkingsverband van onder andere het Ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie, de provincies, Rijkswaterstaat, Gegevensautoriteit Natuur en het Centraal Bureau voor de Statistiek. Achtergronden van de telmethodes en de manier van gegevensbewerking zijn te vinden op www.sovon.nl en in de jaarrapporten. Voor actuele informatie over de vogelstand, per soort en voor alle Natura 2000-gebieden, kijk op www.sovon.nl/soorten en www.sovon.nl/n2000.

SOVON is lid van de coalitie Biodiversiteit 2010

Deze uitgave is financieel mede mogelijk gemaakt door Adviesbureau Lentenaer

Bronnen

Bronnen zijn in tekst en figuren genummerd en staan hieronder op volgorde waar ze in de tekst worden genoemd:

¹<http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl1440-Ontwikkeling-biodiversiteit-%28MSA%29.html?i=2-76>; ² Planbureau voor de Leefomgeving 2010. Balans van de Leefomgeving 2010; ³ Hoffmann *et al.* 2010. Science online DOI: 10.1126/science.1194442; ⁴ Parlevliet 2003. Limosa 76: 141-156; ⁵ van Turnhout *et al.* 2007. Biological Conservation 134: 505-516; ⁶ van Turnhout *et al.* 2010. Biological Conservation 143: 173-181; ⁷ SOVON 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels; ⁸ van 't Veer R. *et al.* 2008. Rapport 2008/DK105; ⁹ Roodbergen & Klok 2008. Ardea 96: 219-232; ¹⁰ Kleijn *et al.* 2010. Ibis 152: 475-486; ¹¹ van der Jeugd *et al.* 2008. SOVON-onderzoeksrapport 2008/20; ¹² Kleijn *et al.* 2008. Alterra-rapport 1783; ¹³ van der Hut *et al.* 2008. A&W rapport 1108; ¹⁴ Todde *et al.* 2010. Vogelwarte 48: 269-273; ¹⁵ Foppen *et al.* 1999. Ardea 87: 113-127; ¹⁶ Zwarts *et al.* 2009. Living on the Edge; ¹⁷ Both *et al.* 2010. Proceedings of the Royal Society B. 16: doi: 10.1098/rspb.2009.1525; ¹⁸ van Kleunen *et al.* 2007. SOVON-onderzoeksrapport 2007/10; ¹⁹ Bijlsma 2006. De Levende Natuur 107: 191-198; ²⁰ van Turnhout 2009. SOVON-informatierapport 2009/01; ²¹ Klaassen *et al.* 2010. SOVON-onderzoeksrapport 2010/08; ²² de Boer & Klaassen 2007. Limosa 80: 129-138; ²³ van Oosten *et al.* 2010. Rapport DKI 2010/dk129-O; ²⁴ van Kleunen *et al.* 2010. SOVON-monitoringrapport 2010/04; ²⁵ Stienen *et al.* 2009. Limosa 82: 171-186; ²⁶ van de Pol *et al.* 2010. Journal of Applied Ecology 47: 720-730. doi: 10.1111/j.1365-2664.2010.01842.x; ²⁷ Willems *et al.* 2005. SOVON-onderzoeksrapport 2005/07 / Alterra Rapport 1265; ²⁸ van Roomen *et al.* 2005. Limosa 78: 21-38; ²⁹ Ens *et al.* 2009. Limosa 82: 100-112; ³⁰ Kraan *et al.* 2009. Journal of Animal Ecology 78: 1259-1268; ³¹ Harrison *et al.* 2010. Oecologia 164: 311-320; ³² L. Moraal, Alterra; ³³ Huntley *et al.* 2007. A Climatic Atlas of European Breeding Birds; ³⁴ Alterra. Klimaat respons database 2.0; ³⁵ Jiguet *et al.* 2010. Proc. R. Soc. B. doi: 10.1098/rspb.2010.0796; ³⁶ Maclean *et al.* 2008. Global Change Biology 14: 2489-2500.

Meedoen!

SOVON organiseert het hele jaar door vogeltellingen voor enthousiaste vogelaars, van een eenvoudige tuinvogeltelling tot gespecialiseerde controles van lotgevallen van nesten. De tijdsinspanning varieert al naar gelang de aard van een project. Zo kan de tuinvogeltelling eenmaal per jaar vanuit de luie stoel worden uitgevoerd terwijl andere tellingen een grotere inspanning vragen. De beloning is er niet minder om: in alle gevallen levert het prachtige vogelbelevissen op en kan de eigen kennis worden aangescherpt. En niet te vergeten: het levert een waardevolle bijdrage aan de kennis van de Nederlandse vogelstand, zoals in deze vogelbalans gebundeld. Voor deelname aan tellingen is enige (basale) vogelkennis wel vereist. Om je deze eigen te maken worden cursussen georganiseerd en is oefenmateriaal beschikbaar, ook voor cursussen in Vogelwerkgroepen. Kijk voor meer informatie op www.sovon.nl/projecten, www.sovon.nl/cursussen en www.sovon.nl/vwg.

Colofon

Tekst

Kees Koffijberg, Chris van Turnhout, Ruud Foppen, Fred Hustings en Hans Schekkerman

Eindredactie

Fred Hustings

Vormgeving & fotoredactie

Peter Eekelder

Databewerking

Lara Marx & Erik van Winden

Ondersteuning en begeleiding

Arjan Boele, Arnold van den Burg, Bruno Ens, Menno Hornman, Olaf Klaassen, Wolf Teunissen, Carolyn Vermanen & Rob Vogel.

Drukwerk

van Mameren Repro

© 2010 SOVON Vogelonderzoek Nederland

Overname van informatie uit de Vogelbalans is toegestaan o.v.v. bronvermelding (SOVON 2010).

Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen. Telefoon 024-7410410

Email info@sovon.nl. www.sovon.nl.

www.sovon.nl/vogelbalans

Bijzondere broedvogels 2010

Voor het vijfde opeenvolgende jaar broedde er een zeearend met succes in de Oostvaardersplassen. Nieuw waren dit jaar broedgevallen in het Lauwersmeer en het Zwarte Meer. Beide mislukten, waarschijnlijk door onervarenheid van de vogels. Dat neemt echter niet weg dat een verdere uitbreiding in het verschiet ligt. Kraanvogels nestelden voor inmiddels het tiende jaar in het Fochteloërveen. Ondanks overzomaars elders wil het bij ons nog niet vlotten met de uitbreiding, terwijl de soort net over de Duitse grens in Nedersaksen toeneemt.

Een rode wouw nestelde in de Achterhoek, een zeldzame gebeurtenis voor ons land. De zwarte wouw kwam net als vorig jaar succesvol tot broeden in het uiterste zuiden van Limburg. Dezelfde provincie was ook goed voor drie paartjes bijeneters, die een periode met slechte weersomstandigheden wonderwel wisten te doorstaan. Een vierde paartje bracht jongen groot in Overijssel. Broedgevallen worden in toenemende mate gemeld uit ons land, maar blijven tot dusverre veelal zonder succes.

Bijeneter. Harvey van Diek

Najaarstrekkingen uit (bijna) alle windrichtingen

Ieder najaar heeft zijn eigen charmes, maar dit jaar werden vogelaars wel erg verwend met ongewone trekverschijnselen. Dit was goed te volgen doordat inmiddels op vele tientallen plekken bijna dagelijks trektellingen worden uitgevoerd en op www.trektellen.nl worden ingevoerd.

In de laatste dagen van augustus doken al ijsgorzen op, heel ongewoon voor deze hoognoordelijk broedende soort. In de loop van september zouden er heel wat volgen, maar de piek viel zoals altijd in oktober en november (momenteel > 1000 Noordkust). Het was het beste najaar om deze schaarse doortrekker te zien in bijna 20 jaar. De vroege golf kwam vermoedelijk uit Groenland of nog verder noordwestelijk, gelet op meldingen uit Groot-Brittannië. De latere vogels stammen eerder uit Noord-Europa.

Half september doken uit een heel andere richting groepjes stevig doorvliegende gaaien op. Uit oostelijk Midden-Europa trokken grote aantallen weg, ongetwijfeld vanwege voedselgebrek door het slechte

Witkopstaartmees. Steven Wytema

Roodmus. Harvey van Diek

Een andere zuidelijke soort, de cetti's zanger, blijkt winterharder dan gedacht. Wanneer deze insecteneter zich eenmaal ergens vestigt, gedraagt hij zich als standvogel. Met de bijzonder sneeuwrijke winter van 2009/10 in het achterhoofd waren de verwachtingen voor dit broedseizoen niet hooggespannen. Intensief onderzoek in de Biesbosch leverde echter meer dan 250 territoria op! De middelste bonte specht, pas vanaf 1996 een jaarlijkse broedvogel, boekte eveneens een recordjaar met zeker 210 broedparen, waarvan de overgrote meerderheid langs de oostgrens. Heel voorzichtig begint de soort zich ook wat westelijker te vestigen.

Niet alle bijzondere soorten verging het echter goed. Kwartelkoningen beleefden hun slechtste jaar sinds 1996, misschien wel vanwege het droge voorjaar en de daardoor ijle vegetatie op veel broedplaatsen. Verschillende soorten die zich in de twintigste eeuw in Nederland vestigden en een opmars begonnen, zitten inmiddels met hooguit enkele tientallen broedparen in de gevarenzone. Voorbeelden zijn buidelmees, kramsvogel, roodmus en Europese kanarie.

Gaaien op trek. Hans Gebuis

beukenootjes- en eikeljaar. Nederland werd naar schatting door zeker 100.000 gaaien bezocht. Een heuse invasie dus, iets dat in deze omvang voor het laatst in 1983, 1996 en 2004 plaatsvond.

Minder opvallend, maar minstens zo bijzonder, is het optreden van witkopstaartmezen. Staartmezen met witte koppen zijn in de broedtijd schaars in ons land te zien. Groepen uitsluitend bestaande uit vogels met felwitte koppen, scherp afgescheiden van de zwarte rug, zijn echter een zeldzaamheid. Van deze noordoostelijke ondersoort *caudatus* doken er in oktober plotseling honderden op. De vangst van een in Litouwen geringde vogel toont aan dat de oorspronggebieden ver oostelijk te zoeken zijn.

Met massale buizerdtrek voor wie op het goede moment omhoogkeek (1075 over telpost Losser in Twente op 16 oktober 2010, een absoluut record voor ons land!), een vroege invasie van pestvogels (al in oktober dagen met vele honderden) en nog meer moois was het een memorabele herfst.